ISSN 1392-0502

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS
XV

KATALIKŲ AKADEMIJA
A. Jakšto 9
VILNIUS • 1999

ARKIVYSKUPO JUOZAPO SKVIRECKO ATSIMINIMAI IR TRAUKIMOSI IŠ LIETUVOS DIENORAŠTIS

Parengė ALGIMANTAS KATILIUS
Lietuvos istorijos institutas

ĮVADAS

Dienoraščius ir atsiminimus istorikai priskiria subjektyvių šaltinių grupei. Tačiau šie šaltiniai istorijos mokslui yra svarbūs, nes jie atspindi autentišką rašančiojo santykį su buvusiais įvykiais. Kauno arkivyskupo metropolito Juozapo Skvirecko (1873–1959) 1941 m. karo pradžios užrašai jau įtraukti į mokslinę diskusiją*. Būtų gerai, jeigu išlikę arkivyskupo dienoraščiai būtų išleisti.

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, mons. dr. Pauliaus Jatulio archyve pavyko aptikti įdomų dokumentą – tai arkivyskupo J.Skvirecko rankraštis, pavadintas „Iš dabarties ir atsiminimų"**. Rankraštyje pirmasis įrašas datuotas 1944 m. liepos 13 d. Ši data J.Skvireckui buvo svarbi, nes tą dieną suėjo 25-eri metai, kai jis buvo konsekruotas vyskupu. Pirmuosiuose 17 rankraščio lapų J. Skvireckas ir rašo atsiminimus, susijusius su konsekracija ir ankstesniu savo gyvenimu: apie Peterburgo dvasinę akademiją, santykius su vyskupu Antanu Karosu, darbą Kauno kunigų seminarijoje, kapitulinio vikaro rinkimus po vyskupo Gasparo Cirtauto mirties, apie įvykius, susijusius su Pranciškaus Karevičiaus paskyrimu Žemaičių vyskupu (vienas iš kandidatų buvo pats J.Skvireckas), arkivyskupą Jurgį Matulaitį ir t.t. Liepos 16 d. arkivyskupas J. Skvireckas pradėjo rašyti dienoraštį ir jį rašė iki rugpjūčio 25 d. Čia jis aprašo paskutines praleistas dienas Kaune ir savo pasitraukimą iš Lietuvos per Vytėnus, Jurbarką, Pagėgius, Viešvilę, Tilžę, Karaliaučių, Braunsbergą, Frauenbergą iki Vienos. Rankraščio pabaigoje yra ištraukos iš vokiečių laikraščių ir iš kelių knygų. Visą šią medžiagą galima laikyti arkivyskupo J.Skvirecko bandymu rašyti atsiminimus ir pasitraukimo iš Lietuvos dienoraščiu.

Į mons. dr. P.Jatulio fondą pateko arkivyskupo J.Skvirecko šio teksto autografas ir mašinraštis. Mašinraščio tekstas yra redaguotas, koreguota vietovardžių ir pavardžių rašyba. Ne visai aišku, kas parengė šį mašinraš-

* Plg. S.Sužiedėlis. Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir holokaustas kaip istorinių tyrimų objektas // LKMA Metraštis. Vilnius, 1999. T. 14, p. 129.

** Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS). F. 267–489.

čio tekstą, bet tikrai tai ne paties arkivyskupo darbas. Manytina, kad mašinėle rankraštį spausdino mons. Klemensas Razminas, arkivyskupo sekretorius. Be J.Skvirecko atsiminimų ir dienoraščio, tarp P.Jatulio medžiagos yra ir nemažos apimties arkivyskupo J.Skvirecko biografija; ją, matyt, bus parašęs taip pat mons. Kl. Razminas. P.Jatulio fonde yra laikoma ir mons. Kl.Razmino archyvo dalis.

Arkivyskupo J.Skvirecko rankraštį sudaro 55 lapai. Čia publikuojama atsiminimai, dienoraštis ir ištraukos iš laikraščių. Rengiant šią publikaciją, pagrindu imtas arkivyskupo J. Skvirecko rankraštinis tekstas, bet jį šifruojant naudotasi ir mašinraščiu. Arkivyskupo J. Skvirecko rankraščio kalba netaisyta; pataisyta rašyba ir skyryba. Žodžiai: *vyskupas, seminarija, rektorius, konsistorija, arkivyskupas* ir kt., teksto originale rašyti didžiąja raide, publikacijoje rašomi mažąja raide. Pataisyta ir vietovardžių rašyba arba pačiame tekste, arba laužtiniuose skliaustuose. Rankraščio originalo lapai pažymėti po ženklo // laužtiniuose skliausteliuose.

IŠ DABARTIES ATSIMINIMŲ
Arkivysk. Juozapas Skvireckas

[1] 1944.VII.13. Labai reikšmingos sukaktuvės. Prieš 25 metus 13 liepos [1919 m.] buvau konsekruotas vyskupu – tituliniu Keramo vyskupu. Konsekruoti prašiau Seinų vyskupą Antaną Karosą[1]. Asistentais buvo Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius[2] ir Vilniaus vyskupas Jurgis Matulevičius[3].

Vyskupas Karosas buvo kitados mano profesorius Žemaičių seminarijoje. Tuo pačiu metu jis tebebuvo ir Žemaičių vyskupo Mečislovo Paliulionio[4] sekretoriumi. Dėstė moralinę teologiją. Dėstymas buvo paprastas, suprantamas. Jo lotynų kalba, kuria buvo dėstomi seminarijoje visi teologiniai dalykai, o net ir neteologiniai, buvo taisyklinga, sklandi, panaši į kitų profesorių

---

[1] Antanas Karosas (1849–1947) – vyskupas. Mokėsi Kauno kunigų seminarijoje ir Peterburgo dvasinėje akademijoje, 1883 m. pašventintas kunigu. Profesoriavo Kauno kunigų seminarijoje, 1900 m. – seminarijos rektorius. Buvo vyskupo M.L. Paliulionio sekretorius, 1907 m. – Žitomiro vyskupo pagalbininkas, 1910 m. – Seinų vyskupas ordinaras, 1926 m. – Vilkaviškio vyskupas.

[2] Pranciškus Karevičius *MIC* (1861–1945) – arkivyskupas, paskutinis Žemaičių vyskupas (1914–1926). Steigiant Lietuvos bažnytinę provinciją, atsisakė vyskupo sosto ir įstojo į marijonų vienuoliją.

[3] Palaimintasis Jurgis Matulaitis (Matulevičius) (1871–1927) – arkivyskupas, Vilniaus vyskupas (1918–1925). Popiežiaus Pijaus XI paskirtas apaštališkuoju vizitatoriumi Lietuvai. Parengė Lietuvos bažnytinės provincijos įsteigimo projektą. Popiežius Jonas Paulius II paskelbė arkivyskupą J. Matulaitį Palaimintuoju.

[4] Mečislovas Leonardas Paliulionis (1834–1908) – Žemaičių vyskupas nuo 1883 metų.

lot.[ynų] kalbą. Savo pamokas, rodėsi, pasiruošęs gerai. Dėstydamas naudojosi tam tikrais gestais, labai vienodais, nesudėtingais. Klausyti pamokų nebuvo sunku, nesunku buvo jas ir išmokti. Bendrai nė vienas nedejuodavo, kad prof. Karoso dėstoma moralinė teologija būtų buvusi labai sunkus dalykas, nes tai buvo vienas iš svarbiausių dalykų. Kaip man pačiam sekėsi mokytis tos moralinės teologijos, šiandieną nebemokėčiau pasakyti. Prof. Karosas gal mano atsakinėjimus vertino ne prasčiau negu kitų. Kokie buvo gaunami laipsniai [pažymiai. – *A.K.*], anais laikais nebuvo skelbiama. Turėjau turėti neprasčiausį laipsnį iš mor.[alinės] teolo.[gijos] ir aš, nes be geresnių laipsnių nebūčiau patekęs į kandidatus, siųstinus Petrapilin į dvasinę akademiją. Kartu su manim buvo pasiųstas akademijon Benediktas Erbrederis[5], kurs turėjo daugiau pretenzijų negu gabumų ir savo lėšomis // [2] važiavo. Kazimieras Macius[6], žemaitis, vidutinių gabumų, bet geras giesmininkas. Apie važiavimą akademijon pranešė man seminarijos inspektorius kan. Justinas Dovidavičius[7], pavaduodamas tuo metu sirgusį rektorių prelatą Gasparą Cirtautą[8]. Didelių pastangų patekti akademijon nedariau. Neturtas, kone skurdas mano namiškių stumte stūmė baigti greičiau mokslus ir pradėti pačiam pelnytis sau duonos ir kitiems atsilyginti. Ir kan. Dovidavičiui pasakiau šį tą apie savo sunkumus. Jis, žinoma, nuramino mane tuo, kad į akademiją esu siunčiamas valdiškomis lėšomis, todėl daug išlaidų neturėsiu.

Baigęs akademiją gavau paskyrimą vikaru ir miesto mokyklos kapelionu Ukmergėje. Erbrederis buvo paskirtas kapelionu į Mintaują, o Macius, palikęs akademiją po trejų metų su kandidato laipsniu, buvo jau prieš metus nukeltas į Zarasus. Vikarauti Ukmergėje teko neilgai. Atvažiavau šv. Onos dieną [t.y.] 26.VII, o jau 28.VII gavau žinią, laišką iš vyskupo sekretoriaus prof. Karoso, kad esu pristatytas valdžiai patvirtinti profesorium į seminariją. Laiškas buvo adresuotas į Šiaulius, kurių savo gyvenime nebuvau matęs, o iš Šiaulių pasiekė mane Ukmergėje. Seminarijos profesoriumi buvau patvirtintas keliems mėnesiams praslinkus, o dispoziciją gavau lapkričio mėnesio pabaigoje su nurodymu, kad mokytojauti teks pradėti po Naujų metų. Bet su prof. Karosu teko susitikti šiek tiek anksčiau. // [3]

---

[5] Benediktas Erbrederis (1873–?) – kunigas, teologijos magistras. Nuo 1903 m. dirbo Mintaujoje.

[6] Kazimieras Macius (1875–1905) – kunigas. Pašventintas kunigu 1899 m. ir paskirtas į Zarasus vikaru.

[7] Originale – taip parašyta. Justinas Silvestras Dovydaitis (1834–1901) – kanauninkas. Nuo 1894 m. – Kauno kunigų seminarijos profesorius ir inspektorius, 1897–1900 m. – rektorius.

[8] Gasparas Feliksas Cirtautas (1841–1913) – vyskupas. Mokėsi Kauno kunigų seminarijoje ir Peterburgo dvasinėje akademijoje, vėliau šių abiejų mokyklų profesorius. Nuo 1888 m. – Kauno kunigų seminarijos rektorius, 1897 m. paskirtas vyskupo M.L. Paliulionio pagalbininku, o po jo mirties paskirtas Žemaičių vyskupu ordinaru.

Buvo taip. Seminarijos rektorius prel.[atas] Dovidavičius dėl ligos buvo atsisakęs rektoriaus pareigų, kurios jam buvo pavestos, kada prel.[atas] Cirtautas buvo pakeltas 1898 m. tituliniu Terpijos vyskupu ir Žemaičių vyskupo sufraganu. Vyskupas Paliulionis nauju seminarijos rektorium paskyrė prof. A.Karosą, savo sekretorių, o sekretorium pasiėmė kun. Al.[eksandrą] Dambrauską[9]. Naujas rektorius turėjo būti instaliuotas su šiokia tokia iškilme refektoriuje, semin.[arijos] mokslo metų pradžioje. Aš buvau sau ramus Ukmergėje ir apie instaliaciją nieko nežinojau. Tik vieną gražią dieną gaunu iš vyskupo kanceliarijos oficialų raštą: atvykti Kaunan trims dienoms „po dielam služby". Mano klebonas, man palankus žmogus, pamatęs pakvietimą atvykti Kaunan, nieko geresnio negalvojo, kaip pasakyti man, jog turi būti kas nors bus pasakęs vyskupui ką negero apie mane, tai dabar aš kviečiamas pasiaiškinti. Aš nesijaučiau kuo nors nusikaltęs, tai nieko ir nemaniau, tik pradėjau daryti žygius gauti iš policijos leidimą važiuoti Kaunan. Leidimą išvažiuoti, kad ir trumpam laikui, duodavo policijos viršininkas – ispravninkas. Be leidimų kunigams važinėti buvo draudžiama. Susekti buvo baudžiami piniginėmis pabaudomis. Policijai reikėjo pristatyti dekano paliudijimus. Vyskupo pakvietimas šiuo atveju pavadavo // [4] dekano liudijimą. Gavęs policijos raštą atsikėlęs labai labai anksti, gal apie 3 val. ryto, nes norėjau prieš išvažiuodamas atlaikyti šv. mišias, užkąsti pusryčių ir skubėti į Jonavą „karietka", kuri išdardėdavo iš Ukmergės apie 5 val. ryto. Jonavoje reikėdavo patekti į traukinį, kurs vežė toliau į Kauną.

Kauno vežikas nuvežė į seminariją. Seminarijoje jau porą metų profesoriavo kun. P.Januševičius[10], geras pažįstamas iš Petrapilio akademijos, kurią jis buvo baigęs dvejais metais anksčiau už mane. Pas jį ieškojau prieglaudos. Žinoma, visų pirma klausinėjau, kam mane pakvietė Kaunan. Jis nieko negalėjo paaiškinti. Nebeatsimenu, kas pasakė, kad ir pas vyskupą eiti nereikėsią, nes vyskupas Pal.[iulionis] vakare būsiąs seminarijoje, rektoriaus Karoso instaliacijos vaišėse, į kurias ir aš buvau gavęs pakvietimą, gal iš rekt.[oriaus] Karoso. Gal ta proga buvau nuėjęs pas Karosą į vyskupo kanceliariją, vakarop. Jis pasikvietė mane į vyskupo valgomąjį gerti arbatos. Arbata buvo tikrai sausa. Vadinama „prancūz[iška] bulka" be jokio sviesto, be jokių kitų užkandžių, tai ir buvo visi priedai prie stiklinės arbatos. Atėjo vakaras su vaišėmis. Pasitikau su kitais vyskupą Paliulionį, pasisveikinau; tuo ir pasibaigė „diela služby". Kadangi jau buvau numatytas profesoriumi, tai gal kan. Karosas sugalvojo, pritariant vyskupui Paliulioniui // [5] iškviesti mane į Kauną daly-

[9] Aleksandras Dambrauskas, slapyv. Adomas Jakštas (1860–1938) – prelatas, rašytojas, žymus visuomenės veikėjas.

[10] Povilas Januševičius (1866–1948) – prelatas, teologijos magistras. Nuo 1898 m. – Kauno kunigų seminarijos profesorius, aktyvus visuomenės veikėjas.

vauti jo instaliacijoje. Pykti, žinoma, dėl to nepykau, nes ir ko gi būtų pykti. Rytojaus dieną, prisirinkęs Kauno naujienų, grįžau į Ukmergę vikarauti ir laukti patvirtinimo į profesorius. Patvirtinimą gavau lapkričio pabaigoje. Patvirtintas buvau, pritariant Ukmergės žandarui, kuris rinko žinias apie mano ištikimybę ir gavo tradicinį rublį.

Dėstyti seminarijoje turėjau pradėti po N.[aujųjų] M.[etų]. Mokslui prasidėjus, rekt.[orius] Karosas pats nuvedė mane į pirmą pamoką ir pristatė klierikams. Tokia buvo mano, taip sakant, pirmutinė artimesnė pažintis su rekt.[oriumi] Karosu.

Buvo 1901 m. pradžia. Rektoriauti kan. Karosui teko nelabai ilgai. 1907 m. jis buvo paskirtas tituliniu Dorileo vyskupu ir Žitomiro vyskupo Niedzialkowskio[11] sufraganu. Rektorius Karosas buvo toks, koks ir seniau profesorius. Beveik tykus, ne per daug drąsiai reiškiąs savo nuomonę. Tai ryškėjo posėdžiuose, kur seminarijos inspekt.[orius] kun. Kriškijonas[12] bandydavo pravesti savo nuomones. Visi jautėme esantį nemažą tarp vieno ir kito antagonizmą. Kriškijonas, sulenkėjęs latvis ar baltgudis, buvo žmogus menkai išsilavinęs, negabus, mažo mokslo, bet stipraus „lenkiško" tikėjimo. Savo lenkiškumu stengėsi įtikti vyresnybėms, suprask – Paliulioniui, kurs gal jį net niekino, bet jo pletkų pasiklausyti nevengdavo. Tos pletkos turi būti paliesdavo ir rektorių Karosą, kaip paliesdavo kitus. Karosas buvo tykus lietuvis, man, jaučiau, simpatizuodavo ir vieną kartą, gal jau visai netekęs kantrybės, kurios pas jį buvo neišsemiamas iždas, neiškentė // [6] ir lyg nusiskųsdamas prasitarė, kad Kryškijonas [žr. 12 išn.]vėl apšmeižęs mane ir, rodosi, kitus pas vyskupą. Bet visa tai buvo paminėta labai trumpais žodžiais. Tylėdavo ir tylėdavo, popiet gal kiek pasilsėdavo, o paskui vaikščiodavo sode ilgas valandas, nežiūrėdamas, koks buvo oras. Jei buvo dargana, vaikščiodavo „po stogeliu", vadinasi, senoje altanoje. Pasikalbėjimai buvo pradedami oru ir nebuvo įsileidžiama į bet kurias gilybes. Gailėdavomės, kad jį vargina Kryškijonas; bet ne ką geresnis buvo Kryškijono vieton stojęs kan. Pacevičius[13], iš žemaičių bajorų, didelis kun. Barauskio[14] bičiulis, lenkininkas kaip ir Kriškijonas, tik truputį kitokio tipo, įpratęs kal-

---

[11] Karolis Nedzialkovskis (lenk. Niedziałkowski) (1846–1911) – vyskupas. Lucko–Žitomiro vyskupu paskirtas 1901 m.

[12] Originale – įvairuoja pavardės rašymas. Pranciškus Kriškijonas (1845–1928) – kanauninkas, Kauno kunigų seminarijos inspektorius. Romoje studijavo 1881–1882 m. Pasižymėjo antilietuviškomis nuotaikomis.

[13] Pranciškus Pacevičius (1861–1927) – prelatas, teologijos magistras. Nuo 1905 m. – Kauno kunigų seminarijos profesorius, o vėliau inspektorius.

[14] Petras Barauskis (1859–1919) – prelatas, teologijos magistras. Kunigu pašventintas 1887 m., 1889–1894 m. – Kauno kunigų seminarijos profesorius. Nuo 1903 m. – Kauno Švč. Trejybės bažnyčios klebonas. Po vysk. G. Cirtauto mirties išrinktas kapituliniu vikaru.

bėtis ir lietuviškai, kada po Karoso rektorium buvo paskirtas kan. J.Mačiulis (Matsulevičius)[15]

Sufraganu Žitomire vyskupas Karosas buvo neilgai, iki 1910 metų. Iš čia jis buvo perkeltas į vakuojančią po a.a. vyskupo Baranausko[16] mirties vietą – Seinų vyskupu. Artimesni mano santykiai su vysk. Karosu buvo nutrūkę. Retai jį tematydavau. Girdėti apie jį taip pat nedaug tetekdavo. Kada po pirmojo Didžiojo karo man reikėjo konsekratoriaus, Karosas buvo seniausias Lietuvos vyskupas ir man gerai pažįstamas. Taigi jį prašiau // [7] pakonsekruoti mane.

Pirmuoju asistentu buvau pasirinkęs savo šefą Žemaičių vyskupą Pranciškų Karevičių. Man jis buvo nelabai sena pažintis. Žemaitis, kunigo mokslus ėjęs Petrapilio seminarijoje ir Akademijoje, kunigavęs Petrapilyje ir plačioje Mohilevo [Mogiliovo] arkivyskupijoje, buvo šiek tiek žinomas kaip lietuvis. Asmeniškai iki jo konsekracijai, rodosi, nebuvau jo matęs. Todėl pirmuoju pasimatymu tenka laikyti tą, kurs įvyko 1914 m., kada aš, kaip Žemaičių kapitulos kanauninkas, buvau nuvykęs atstovauti savo kapitulai naujai paskirto Žemaičių vyskupo Karevičiaus. Susitikome prokatedros zakristijoje, pareiškiau savo pagarbą, gavau pakvietimą į konsekracijos iškilmes. Daugiau išsikalbėti neteko. Rodosi, ten pat zakristijoje išgirdau iš kun. Laukaičio[17], kurs taip pat buvo atvažiavęs į konsekraciją, kad aš esąs pakeltas Karevičiaus pristatymu į kapitulos prelatus. Žinia padarė nemalonų įspūdį, nes rodėsi, kad naujas vyskupas, dar nepadaręs ingreso, jau pradeda šeimininkauti[18]. Nejaudino manęs ir ta aplinkybė, kad vysk. Karevičius turėjo nugalėti tam tikrus sunkumus su mano patvirtinimu Departamente [Prie Vidaus reikalų ministerijos veikė Kitatikių dvasinių reikalų departamentas. – *A.K.*] , nes pasirodė, kad aš anksčiau pristatytas vyskupo Cirtauto į prelatus, jau buvęs rusų valdžiai „neblahonadėžnij“. Nelabai patiko ir kompanija. Tuo pačiu metu buvo vysk. Karevičiaus paskirti į kapitulą Aleks.[andras] Dambrauskas, kun. Olšiauskas[19] ir Pov.[ilas] Januševičius.

---

[15] Originale – taip parašyta. Jonas Mačiulis-Maironis (1862–1932) – prelatas, teologijos daktaras, poetas. Nuo 1909 m. – Kauno kunigų seminarijos rektorius.

[16] Antanas Baranauskas (1831–1902) – vyskupas, poetas. Seinų vyskupijos vyskupas 1897–1902 m.

[17] Juozas Laukaitis (1873–1952) – prelatas, visuomenės veikėjas.

[18] Apie šį vyskupo Pr. Karevičiaus žingsnį galima paskaityti ir jo paties atsiminimuose. Žr.: Paskutiniojo Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus atsiminimų fragmentas / Parengė A. Katilius // Lietuvių atgimimo istorijos studijos: Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia, Vilnius, 1994. T. 7, p. 452–487.

[19] Originale – taip parašyta. Konstantinas Olšauskas (1867–1933) – prelatas, visuomenės veikėjas. Mokėsi Kauno kunigų seminarijoje ir Peterburgo dvasinėje akademijoje. Po vyskupo G.F. Cirtauto mirties buvo keliama kandidatūra į Žemaičių vyskupus.

Dėl šių paskyrimų kapitula darė Eksc.[elencijai] Karevičiui savo pastabų. // [8] Kaunan atvykęs vysk. Karevičius savo garsiame pamoksle savotiškai išgarbino daugelį. Įvardžiai ar be vardo buvau paminėtas ir aš kaip Šv.[entojo] Rašto vertėjas. Tie pagyrimai neįstrigo giliau į mano atmintį.

Vyskupas Karevičius buvo paskirtas gegužės mėn.[esį] 1914 m.[etais]. Ką tik buvo atvykęs Kaunan ir jau turėjo vykti svetur. Prasidėjęs karas užklupo vysk. Karevičių už vyskupijos sienų. Sugrįžęs į vyskupiją buvo sustojęs kuriam laikui Panevėžyje, paskui teko persikelti į Rusijos gilumą. Karui ilgiau besitęsiant ir vokiečiams įsigalėjus Lietuvos srityje vyskupui Karevičiui pavyko sugrįžti iš Rusijos į vyskupiją per Stokholmą. Man teko ilgiau bastytis po Rusiją ir saugoti konsistorijos popierius, kuriuos galų gale suvalstybino koks tai lietuvių komunistų komitetas, ir kitus, kuriuos pavyko išsiųsti paštu Berlynan, jau šiek tiek santykiam tarp Vokietijos ir komunistų Rusijos susitvarkius.

Sugrįžau 1918 metais rudeniop, apsigyvenau seminarijoje, kur vėl tęsiau profesoriaus darbą ir ką ten dirbau konsistorijoje. Tiems patiems metams baigiantis, buvau, vysk. Karevičiaus neatsiklaustas, pastatytas kandidatu su kitais (?) į vyskupus pagalbininkus. Apie savo kandidatūros praėjimą sužinojau, kada Jo Em.[inencija] kard.[inolas] Gaspari[20] pranešė vyskupui Karevičiui, jog Šventasis Tėvas Benediktas[21] sutiko paskirti mane vyskupu augziliaru Kaunan. Buvau prekonizuotas 10 kovo 1919 m.[etais].

Vieną kartą važiuodamas nauju automobiliu kartu su J.E. vyskupu Karevičiumi anapus Nemuno įsikalbėjau // [9] su juo ir pasakiau, kad mano kandidatūra į vyskupus buvo jau gana senai pastatyta. Tai jam, kaip atrodė, buvo naujiena. Su ta ankstesne kandidatūra buvo toks reikalas. A.a. vyskupas Cirtautas, žinoma, man nieko nesakydamas, parašė Romon, prašydamas Šv. Tėvą Pijų X[22] paskirti mane vyskupu auxiliari. Tai buvo 1913 m. ar gal jau 1912 m. Paskyrimas priklausė nuo Petrapilio Departamento Inostranich Ispoviedanij. Romoje apie pastatytą mano kandidatūrą didelės paslapties nelaikyta. Ten buvo prel.[atas] Skirmuntas[23], kurs globojo ir lietuvių bažnyt.[inius] reikalus. Domėjos jau ir buvęs, – gyvenęs anuo metu Romoje, – arkivyskupas Simonas[24], kitados mano rektorius ir profesor.[ius] Petrapilio

[20] Pietro Gasparri – kardinolas (1852–1934). Popiežiaus Benedikto XV paskirtas valstybės sekretoriumi (1914–1930).

[21] Benediktas XV, Giamo Della Chiesa (1854–1922) – popiežius. Šventasis Tėvas Pijus X 1914 m. birželio mėn. pakėlė kardinolu, o po dviejų mėnesių išrinktas popiežiumi.

[22] Pijus X, Giuseppe Melchiorre Sarto (1835–1914) – popiežius. Nuo 1893 m. – kardinolas, o po popiežiaus Leono XIII mirties išrinktas popiežiumi.

[23] Kazimieras Skirmuntas (1861–1931) – prelatas. Informuodavo Šventąjį Sostą apie katalikų padėtį Lenkijoje ir Lietuvoje.

[24] Pranciškus Albinas Simonas (Symon) (1841–1918) – arkivyskupas, teologijos daktaras, Mogiliovo arkivyskupo Simono Martyno Kozlovskio sufraganas, 1897 m. ištremtas į Odesą. 1901 m. leista išvykti į užsienį, apsigyveno Romoje.

Akademijoje. Vienas ar kitas gavo žinią apie Cirtauto prašymą ir papasakojo studijavusiems Romoje lietuviam, kaip mano kandidatūra priimama Vatikane. Kliūčių nerasta. Padaryta tik pastaba, kad kandidatas jaunokas, nors man jau ėjo 40 metai. Man iš Romos raštu pranešė apie visa tai kun. Šovys[25], sveikindamas entuziazmo pilnais žodžiais, ir, rodosi, kunigas Noižerskis[26] iš Liublino.

Taip Romoje kandidatūra buvo pastatyta ir priimta. Bet reikėjo gauti sutikimas rusų valdžios. Vysk. Cirtautas ne tik sirguliavo, bet buvo ir visiškas ligonis. Nelengva jam buvo atlikinėti sunkesnis darbas. Nežinau, ar jis prieš išvažiuodamas Berlynan operacijai suskubo parašyti Petrapilin ar [ne]. Kad buvo parašęs apie pakėlimą į prelatus, tai žinau. Berlyne J.E. Cirtautas mirė ir Kaunan sugrįžo tik jo lavonas. Prelatūra buvo įstumta „pod sukno“ [atidėta į šalį], o su ja gal ir kandidatūra // [10] į auxiliarus. J.E. vysk. Karevičiui pasirinkus sau kandidatus į vyskupus pagalbininkus, nebereikėjo prašyti Petrapilio malonės ir mano kandidatūra galėjo praeiti be cenzūros (gal su 6 metų pavėlavimu).

Nežinau, ar žinojo ką nors apie mano pirmąją kandidatūrą mano kolegos kapituloje, kada buvo renkamas kapitulinis vikaras, mirus a.a. Cirtautui. Buvo mūsų kapituloje prelatas Styravičius[27], Maironis-Mačiulis, kan. Pacevičius, kan. Barauskis ir aš. Susirinkome į prelatų koplyčią. Prelatas Stiravičius aiškiai agitavo už mano kandidatūrą ir man tai atvirai pasakė. Kiti neagitavo. Pradėjome balsuoti. Aš gavau du balsu, Maironis vieną, Barauskis vieną ir Pacevičius vieną. Vadinasi, už mane balsavo prel. Stiravičius ir Maironis, aš balsavau už Maironį, Barauskis ir Pacevičius – vienas už kitą. Daugumos nebuvo. Sudeginę ar nesudeginę pirmojo balsavimo korteles, balsavome antrą kartą. Rezultatas buvo tas pats. Aš – 2 balsu, kiti – po vieną. Bandome trečią kartą, bet čia mano šalininkai nusileidžia ir atiduoda balsus už Barauskį. Tuo būdu jis gauna 3 balsus. Aš vėl atiduodu savo balsą už Maironį. Pacevičius gauna Barauskio balsą. Dauguma tuo būdu tenka Barauskiui ir jis gauna kapitulinio vikaro pareigas, kurias jam teko eiti gana ilgai, negaunant Petrapilio patvirtinimo. Dėl to patvirtinimo tenka susirašinėti su Petrapiliu. Patvirtinimas ateina tik tada, kada jau buvo priimta vysk. Karevičiaus kandidatūra į Žemaičių vyskupus. Lenkiškas Barauskis buvo Petrapilyje nepriimtinas // [11] į vyskupus, todėl vysk. Karevičiui jis nebuvo pavojingas varžovas; bet

---

[25] Klemensas Šovys (1886–1956) – kunigas, teologijos daktaras. Romoje studijavo 1908–1913 m.

[26] Kun. Noižerskis, daugiau duomenų nerasta.

[27] Originale – pavardės rašymas įvairuoja. Romualdas Styravičius (lenk. Styrowicz) (1841–1915) – prelatas, teologijos magistras. Kunigu pašventintas 1870 m. Nuo 1888 m. – Naujamiesčio klebonas ir Panevėžio dekanas; 1913 m. – Žemaičių vyskupijos kapitulos prepozitas.

kažin kaip būtų buvę, jei kapituliniu vikaru būtų išrinkę mane. Nėra negalimas dalykas, kad būčiau jau tuomet pasirodęs Departamentui ar Kauno gubernatoriui persona non grata. Panašią nemalonę buvo labai nesunku nusipelnyti. Visur yra Divinae Providentiae keliai.

Kaip tik atėjo žinia, kad Šv.[entasis] Tėvas skiria mane auxiliaru, vysk. Karevičius tuojau paskyrė savo generalvikaru. Generalvikaraudamas pradėjau ruoštis prie konsekracijos, laukti bulės etc. Toks buvo laikas, kad nebuvo galima nieko gauti, nieko susilaukti, niekur nuvažiuoti. Vietoj bulės atėjo nuncijaus Ratti[28] raštas iš Varšuvos, kuriuo buvo pranešta, jog galiu primti sacra, nelaukdamas bulės. Buvo sutarta diena; J.E. Karevičius buvo čia pat, vysk. Karosas atvažiavo iš Marijampolės, kur laikinai gyveno, nes jo sostinė Seinai buvo užimti lenkų. Su nemažu vargu atvažiavo ir vysk. Jurgis Matulevičius iš Vilniaus.

Vysk. Karevičius buvo padovanojęs mėlyną juostą, gal ir pijusę, o taip pat savo cappa magna. Iš jos pasisiūdinau pirmąją mėlyną sutaną (jos dabar jau nebeturiu). Baltus batukus turi būti buvau gavęs taip pat pasiskolinti. Tuo būdu viršuju būdu buvau pasiruošęs konsekracijai, nes kaipgi būtų atrodę, jei būčiau buvęs konsekruotas juodoje sutanoje... Svarbus buvo konsekracijai svečių klausimas ir vaišės po konsekracijos. Čia taip pat padėjo geri žmonės, seminarijos vadovybė – Maironis ir kiti. Pats gal padariau keletą vizitų, bet ne per daugiausiai. Grįždamas iš Rusijos paskutinius 15 rb atidaviau vežikui už atvežimą iš stoties į seminariją. Nuo to laiko iki konsekracijai negalėjau susikrauti didelių kapitalų, tai ir neturėjau teisės daryti kokių nors didesnių išlaidų vaišėms. O vis tik jos išėjo gana didelės. Seminarijos refektorius buvo kone pilnas svečių. Stalai buvo apkrauti Dievo dovanomis ir prie jų jau aš buvau // [12] pripratęs. Mat seniai buvo praėjusios (bent palyginamai) pirmosios dienos po sugrįžimo iš Rusijos 1918 m. rugsėjo mėn.[esį]. Anuomet atėjęs į refektorių pirmą kartą su nemažu nustebimu mačiau, kaip daug duoda valgyti tame refektoriuje ir kokių gerų dalykų ir keletą dienų be mažko tikėjau, kad taip iškilmingai pietaujama, nes nori pagerbti grįžusį iš Rusijos vadinamąjį tremtinį, kurs ten buvo gerokai išalkęs, nes ne kartą turėjo tenkintis gaunam[a] kortele duona – 1/8 svaro, ir tai kepta iš kažin kokių avižieninių ašakų, kurių jokiu būdu nebuvo galima nuryti. Tiesą sakant, ryti jų ir nebandydavom, nors jų būtų buvę ir svarai. Sekdavosi išsiversti kitaip, tekdavo ir papasninkauti. Neatrodžiau nutukęs, bet seminarijoje stalas buvo tik normalus ir nė kiek nepakeistas mano intencija.

---

[28] Achille Ratti (1857–1939), nuo 1922 m. – popiežius Pijus XI. 1918 m. popiežius Benediktas XV paskyrė A.Ratti apaštaliniu vizitatoriumi Lenkijai ir Lietuvai; 1919 m. kovo 30 d. Vatikanui pripažinus Lenkiją *de jure*, pakeltas arkivyskupu ir paskirtas nuncijumi Lenkijoje, o Lietuvai liko kaip apaštalinis vizitatorius.

Vaišės neapseina be kalbų. Buvo kalbų ir mano konsekracijos vaišėse. Buvo jų daug. Sveikino mane mano šefas vysk. Karevičius, girdamas Šv.[entojo] Rašto vertėją ir gabų bene administratorių mano asmenyje. Atsimenu, jam dėkodamas pasakiau, jog ką darau, darau žiūrėdamas į vyresniųjų ir labiau už mane prityrusių pavyzdį. Kitų kalbų, savaime suprantama, nebeatsimenu. Dar viena tačiau labai įstrigo į mano atmintį, tik ne savo turiniu. Tarp svečių buvo pakviestas į vaišes koks ten Japonijos kariškis, kapitonas ar pulkininkas. Jis priklausė santarvininkų komisijai, kuri buvo atsiųsta Lietuvon paskelbus jos nepriklausomybę. Kažin kas pasiūlė ir jam prabilti. Neatsisakė, tik norėjo žinoti, kuria kalba labiau tiktų kalbėti, rusiškai ar angliškai. Jo kaimynas // [13] pareiškė nuomonę, kaip labiausiai tiktų japonų kalba, – ji labiausiai sudominsianti klausytojus, nes bus visiems tikra naujiena. Karininkas sutiko ir pradėjo kalbėti. Kalbėjo gana ilgai. Pamažu pradėjo karščiuotis ir gal kiek painiotis. Paraudo kaip sugautas, lyg kad kas nors būtų supratęs bent vieną žodį iš jo kalbos. Bet žmogus, matomai, norėjo pakalbėti rimtai tokios iškilmės proga, tai ir stengėsi. Už savo kalbą iš visos publikos susilaukė gausaus rankų plojimo. O man paliko atsiminimas. Tiek apie vaišes ir jų kalbas.

Antras asistentas konsekracijoje buvo Vilniaus vyskupas Jurgis Matulevičius. Kilęs iš Užnemunės. Seminarijos mokslus ėjo Kelčiuose [Kelcuose], o uždarius čia seminariją, tęsė juos Varšuvoje. Iš Varšuvos atsiųstas į Petrapilio akademiją buvo vienu kursu vyresnis už mane. Mokėsi labai gerai; buvo didelių gabumų žmogus. Jo atsakinėjimas neretai būdavo daug rimtesnis negu pačių profesorių paskaitos. Jis ir iš menkos prof.[esoriaus] paskaitos padarydavo rimtą dalyką. Jam čia labai gerai tarnavo [ne tik] labai graži iškalba, ilgainiui virstanti bent kiek monotoniška, bet ir pats balsas. Jau Akademijoje būdamas jis rūpinosi marijonų atgaivinimo reikalu. Draugai to nejautė. Bandymai rasti daugiau šalininkų niekam nebuvo įkyrūs. Baigęs mokslus Petrapilyje // [14] studijavo dar Šveicarijoje, Friburge ir čia kūrė marijonus[29]. Buvo vėliau pakviestas profesoriauti į Petrapilio akademiją; bet ilgai čia nebuvo. Šaukė jį kitur, gal ypač marijonų reikalai.

Po pirmojo didžiojo karo, iškilus klausimui apie kandidatus į Vilniaus vyskupus, kažkas tokį kandidatą matė kunigo Olš.[ausko] asmenyje. Jis buvo pasiūlytas Romai. Ap.[ašta]lų Sostas kantrus. Klauso gal nė nesišaukdamas visokių pasiūlymų, bet ne visus priima. Ap.[ašta]lų Sosto atstovas Münchene atsakė gana trumpai: Šv.[entasis] Tėvas sutinka, kad Vilniaus vyskupu būtų lietuvis, bet ne kun. Olš.[auskas]. Jei norite, imkite Matulevičių. Gal ne visiems patiko ta kandidatūra, bet atsisakyti nebuvo galima. Jurgis Matulevi-

[29] Marijonų reikalais Pal. J.Matulaitis rūpinosi ne studijuodamas, o kai 1911 m. čia įkūrė slaptą marijonų noviciatą.

čius buvo prekonizuotas Vilniaus vyskupu ir konsekruotas Kaune. Apie jo iškėlimą į vyskupus aš mažiau atsimenu negu kiti, jau apie tai rašiusieji, tai būsiu trumpai. Vysk. Matulevičius buvo mano mokslo draugas, tikras prietelis, su kuriuo visados buvo malonu pasikalbėti susitikus. Dažnai lankydavosi Kaune su rekolekcijomis ir kitokiomis progomis. Kartą dalyvavo su savo paskaita socialiniuose kursuose. Tai man labai malonu buvo, kad galėjau turėti Eks.[celenciją] Matulevičių savo konsekracijoje nors asistentu. // [15]

Mano konsekracijos sukaktuvės turėjo būti švenčiamos 16 liepos, sekmadienį su labai didelėmis iškilmėmis. Ko ten nebuvo numatyta. Komitetas toms iškilmėms norėjo padaryti labai daug gražių dalykų. Išėjo kitaip. Iškilmės atidėtos... Gana ilgai darė p. Zikaras[30] mano biusto projektą. Tiesą sakant, jį padarė gana vykusį. Bet biustas turėjo būti pastatytas tam tikroje vietoje katedroje. Turėjo būti bronzinis ar koks kitoks. Bet kam čia daug kalbėti apie tai, kas negalėjo būti įvykdyta.

13 liepos 1944 [metų] gal pasiliks daugelio atmintyje kaip nelabai linksma diena. Kauno kunigai tą dieną jau buvo pradėję skirstytis. Katedroje nebuvo kam vargonuoti. Po skaitytų mišių buvo pagiedota Te Deum etc. Dalyvavusieji pamaldose katedros kunigai tuojau po mišių buvo atėję sveikinti. Jų buvo, rodosi, visi keturi. Kalbos buvo ne linksmiausios. Vėliau, apie 12 valandą, atėjo sveikinti ir daugiau Kauno kunigų. Padėkojau nuoširdžiai ir prisiminiau savo konsekracijos dieną 1919 metais ir mano pirmąkart suteiktą vyskupišką konsekraciją Rygos vyskupui Antanui [Springovičiui]*. Ji įvyko metam praslinkus po manosios konsekracijos 1920.VIII.22 dieną Agluonoje, Latvijoje. Nebuvo dar ir tuomet visai ramūs laikai. Kito konsekratoriaus ir iš kitur vysk. Springavičius[31] negalėjo gauti. Vyskupas Karevičius vizitavo savo vyskupiją nuo VIII.13 iki X. 8. Važiuoti į Latviją nesiryžo, nors jam vysk. Springavičius, kaip Mohilevo [Mogiliovo] arkivyskupijos kunigas, buvo labai gerai pažįstamas, o gal ir buvęs jo mokytinis. Man Springavičius buvo porą metų // [16] jaunesnis Petrapilio akademijos kolega. Nekviesta ar nerasta konsekratoriaus nei Vilniuje, nei Varšuvoje. Gal dėl to, kad tebėjo karas rytuose, netolimoje kaimynystėje. Pasitenkinta manimi, jauniausiu vyskupu auxiliaru, ir tai vienu, be vyskupų asistentų. Juos pavadavo du klebonai, kunigas Jasinskis[32], lietuvis, ir dar kas ten.

---

[30] Juozas Zikaras (1881 11 18–1944 11 10) – skulptorius.

* Rankraštyje parašyta Rancano pavardė. Juozapas Rancanas (latv. Rancāns) vyskupu konsekruotas 1924 m.

[31] Antanas Springovičius [tekste – Springavičius] (latv. Springovčs, 1876–1958) – Rygos arkivyskupas metropolitas. 1920 m. – vyskupas, 1923 m. – arkivyskupas, 1937 m. tapo Latvijos metropolitu.

[32] Danielius Jasinskis (1866–1939) – prelatas. Kunigu pašventintas 1892 m. ir pastoracinį darbą dirbo Latvijoje. Nuo 1931 m. – Latvijos lietuvių sąjungos pirmininkas.

Konsekracijos diena į rasidėjo lietumi, nors lijo ir anksčiau. Kadangi konsekracijos mišios buvo laikomos ties Agluonos bažnyčios durimis, tai lietui lyjant nebūtų buvę visiems labai smagu, tai teko su mišių pradžia luktelėti daugiau kaip valandą. Ir pasisekė. Lietus nustojo lijęs, o paskui dangus ir visai išsiblaivė. Gražu buvo žiūrėti nuo provizorinio altoriaus suplaukusius iš visos Latgalijos katalikus pasižiūrėti savo pirmojo vyskupo latvio konsekracijos. Pilna buvo žmonių didelė aikštė ties bažnyčia, bet pilni jų buvo ir keliai, kuriais iš visų pusių buvo iš apylinkės važiuojama į tą aikštę. Tie keliai ėjo vingiais, tai pilni latvių vežimėlių, kaip toli akis siekia, darė įspūdį lyg kokių išsiraičiusių žalčių javais dar apaugusiuose laukuose.

Laimingai baigus konsekraciją, buvo vaišės. Jose dalyvavo daugybė kunigų, latvių vyriausybės atstovai etc. Kalbėjo kalbas, turėjau kalbėti ir aš, nors kalbos man vis dar tebebuvo naujiena.

Rodosi, rytojaus dieną vysk. Springavičius darė ingresą, sakė pamokslą ir labai smarkiai barškino vyskupiška lazda į savo provizorinį sostą. // [17] Kaip laimingai buvau atvažiavęs, naudodamasis visu Latvijos vyriausybės palankumu, kurios kai kuriuos narius patariamas turėjau aplankyti, taip laimingai ir grįžau, rodosi, vieną naktį pernakvojęs Rygoje pas gerą pažįstamą, dabar jau mirusį a.a. kun. Joną Valavičių[33]. Tokių atsiminimų pasiliko iš anų dabar jau senų laikų, o vis dar taip gyvų, lyg kad jie būtų buvę jei ne vakar, tai ne seniau kaip pernai.

1944.VII.16. Sekmadienis. Šiandien buvo numatytos didelės iškilmės. Jos buvo mažiau negu kuklios. Buvo katedroje atlaikyta suma ir atgiedota Te Deum. Kunigų buvo pakankamai. Visa ką slegia karas. Vakarais tenka laukti aliarmų ir eiti į slėptuvę. Vakar ir dienos metu, vakarop buvo atskridę keletas lėktuvų, gal apie 10, į kuriuos šaudė smarkiai zenitinė artilerija. Toks šaudymas tai labai piktas žaidimas. Nesimatė, kad būtų pataikyta, bet žmonės kalbėjo, kad buvę vienas ar du pataikymai. Šiandien dienos metu, kad ir neilgai, bet vėl teko girdėti priešlėktuvinės artilerijos šaudymą. Prieš porą dienų naktį atskridę lėktuvai, ar lėktuvas, numetė bombų į aerodromą ir kažin ką ten padegė. Gaisras buvo matomas visą valandą.

1944.VII.17. Gardinas esąs paimtas. Bolševikams likę 68 kilometrai iki Vokietijos sienos. Esą paimta Beroza Kartuska. Koki[a] jos strateginė reikšmė, neturiu supratimo. Tik kažin ką atsimenu, jog ten buvo kalinami

[33] Jonas Valavičius (1869– ?) – kunigas, teologijos magistras. Kapelionu dirbo Panevėžyje, Mintaujoje, o nuo 1903 m. – Kauno kunigų seminarijos profesorius. Vėliau kunigavo Latvijoje.

Lenkijos politiniai veikėjai, nesutarę su Pilsudskiu[34]. // [18] Mušamasi ir kitur. Mušamasi rytuose ir vakaruose, ir pietuose. Pietuose, vadinasi, Italijoje, kad ir pamažu, bet vokiečiai stumiamai atgal, užleidžia priešams vieną vietą po kitos. Normandijoje, kiek galima suprasti iš pranešimų, nei anglams, nei amerikiečiams nesiseka. Tūpčioja vietoje, turi didelių nuostolių, kartoja vis ta pačią giesmę, kad kur ten puolama. Rytų frontas mažiausiai suprantamas. Kodėl jis taip pairo? Kodėl vokiečiai pasitraukė, ir taip toli? Ar jie dar iš tikrųjų mano gintis ir laimėti, kaip rašo laikraščiai ir skelbia vadai. Šiaip ar taip, dalis Lietuvos užimta. Užimtas Vilnius. Didelių miestų užėmimas buvo skelbiamas Maskvoje labai triukšmingai. Gal taip pat padaryta ir dėl Vilniaus. Nežinau, negirdėjau. Girdėjau tik, kad Maskvos lietuviai giedoję ta proga tautos [h]imną, grojęs jų ir orkestras, gal iš plokštelių. Gal dabar Paleckis[35] kelsis į Vilnių? Galima tačiau spėti, kad Maskvos bolševikai verčiau patys norės valdyti per savo karinius organus, negu užleisti kam kitam.

1944.VII.20. Bolš.[evikų] veržimasis Kauno link gal kiek sustabdytas. Patrankų šūvių, neklausant atsidėjus, visai nebesigirdi. Bandę atskristi lėktuvai gal taip pat kur nors ilsisi. Karo žymių Kaune, kad ir nutilusiame, nemaža. Degė porą dienų ghetas. Likę tik jo griuvėsiai. Užvakar vakare degė vadinamieji Liaudies namai, kuriuose buvęs „Variete“ teatras. Prie gaisro prisidėjęs plėšimas kai kurių dalykų. Plėšikai buvo užklupti ir susilaukė baisų represijų. // [19] Keletas asmenų užmokėjo savo gyvybe.

Šiandien kas ten kalbėjęs, kad bolš.[evikai] nuo Kauno esą atstumti, per tris dienas 30 kilometrų. Jau nebe pirma diena, kaip nebegalima gauti laikraščių. Gal laikraštis galėtų patvirtinti tas žinias. Šiandien kas ten iš saug.[umo] policijos buvę užėję į rūmus ir tarnui –durininkui paminėję, kad ir ark.[ivyskupo] Kaune nepaliksią. Jei tik bolš.[evikai] prisiartinsią, jie paimsią automobilį, gausią benzino, rasią šoferį ir ark.[ivyskupą] išvešią. O ką gi, gal ir ark.[ivyskupas] pateko į evakuojamus dalykus. Mat dabar viskas evakuojama.

1944.VII.21. Vakar buvau girdėjęs, kad labai nukentėjęs nuo šaudymo Rumšiškės [Rumšiškių] miestelis. Rumšiškės bažnyčia esanti sudaužyta ar sudegusi. Šiandien pasakojo, kad į Pažaislį atėjęs vokiečių kareivis ir atsinešęs pušką su Švenčiausiuoju ir kieliką, kuriuos jis pasiėmęs iš Rumšiškės bažnyčios, susirišęs į pokelį ir atnešęs į Pažaislį, kad ten, Rumšiškėje, kas nors jų neišniekintų. Tai gražus to kareivio dievobaimingumo pasireiškimas. Tik nežinia, kodėl patys kunigai nepasirūpino Švenčiausiuoju. Gal bu-

[34] Juzefas Pilsudskis (1867–1935) – Lenkijos valstybės veikėjas.

[35] Justinas Paleckis (1899–1980) – visuomenės ir politikos veikėjas.

vo palikę Rumšiškę, nemanydami, kad bus šaudoma ir į bažnyčią. Bet vis tiek paliekant bažnyčią, nereikėjo palikti joje be priežiūros Švenčiausiąjį.

Ir šiandien radijas vis tebekalba apie atentatą prieš Führerį. Savaime suprantama, kad visų smulkmenų sužinoti nėra galimybės. Jungiant įvairius ankstyvesnius įvykius į vieną krūvą su tuo, kas pranešama oficialiai apie atentatą ir jo pasekas, galima susidaryti tokį vaizdą. Vokiečių generolų tarpe buvo pradėjęs reikštis nusivylimas karu. Buvo ir tautoje defetizmo pasireiškimų. F[iureris] reagavo pakeisdamas kai kuriuos vadovaujančius generolus ir statydamas į jų vietą labiau patikimus žmones. Taip buvo pakeistas von Rundstedtas[36], kuriam teko sutikti anglų–amerik.[iečių] invaziją, generolu von Kluge[37], panašiu vadu, bet gal mažiau ryškiu politiškai. Valdęs Belgiją ir dalį Pranc.[ūzijos] generolas Falkenheimas[38] atleistas iš savo pareigų, o į Belgiją įvesta Zivilverwaltungas su SS. Gal panašių pakeitimų padaryta ir Rytų fronte. // [20] Ar sąryšyje su tais pakeitimais ar be jų paaiškėjo, kad aukštųjų kariškių tarpe esanti lyg ir organizacija, norinti ar bandanti atimti iš F.[iurerio] valdžią. Po atentato įsakoma visiems vokiečiams tų uzurpatorių neklausyti; vadinasi, jie jau buvo bent panašūs į naują valdžią. Apie atentato vietą ir laiką nieko nesakoma. Turėjo būti didesnis aukštųjų karininkų susirinkimas ar pasitarimas, kuriame buvo ir F.[iureris] su savo bendradarbiais. Tame susirinkime gene[ralinio] štabo pulk.[ininkas] gr.[afas] Staufenbergas [39], 37 metų amžiaus, iš katalikiškos pietų Vokietijos šeimos, metęs bombą, kuri plyšusi du metru nuo F.[iurerio] jo nesužeisdama, tik apsvilindama. Sunkiai sužeistų asmenų buvę keturi ar penki, lengvai sužeistų buvo minima apie dešimtį pavardžių. Atentato kaltininkais, be Staufenbergo, buvęs ir kitados buvęs vokiečių gener.[alinio] štabo viršininkas, F.[iurerio] atstatytas 1938 metais, generolas Beckas[40], būdamas vokiečių štabo smegenimis. Staufenbergas ir Beckas jau esą sušaudyti. Kaltininkus nubausti F.[iureris] pavedęs Himleriui[41], kurs paskirtas bendru vidaus Vokietijos kariniu vadu (?). Sąmokslininkai būk jau buvę davę įsakymus visai Vokietijai, kartu pranešdami, kad F.[iureris] jau nebegyvas; bet tie įsakymai dar nepasiekę adresatų, kada prieš juos pradėta reaguoti. Gal dėl

---

[36] Gerd von Rundstedt (1875–1953) – vokiečių generolas feldmaršalas.

[37] Hans Hünter von Kluge (1882–1944) – vokiečių generolas feldmaršalas. Po atentato prieš Hitlerį nusišovė.

[38] Falkenheimas, daugiau duomenų nerasta.

[39] Claus Schenk Stauffenberg (1907–1944) – vokiečių generalinio štabo pulkininkas.

[40] Ludwig Beeck (1880–1944) – vokiečių generolas. 1935–1938 m.– vokiečių sausumos kariuomenės štabo viršininkas, priešinosi Hitlerio politikai ir buvo pagrindinis opozicijos vadas. Po 1944 m. atentato nusižudė.

[41] Heinrich Himmler (liet. Himleris) (1900–1945) – hitlerinės Vokietijos politikos veikėjas. Nuo 1929 m. vadovavo SS būriams, o nuo 1936 m. – gestapui.

to tuojau po atentato kalbėjęs pats F.[iureris], pasmerkdamas sąmokslininkus ir laikydamas juos nereikšminga klika.

Daroma spėliojimų apie tai, kaip laikosi sąmokslo dalykų paliesti kai kurie įtakingiausieji asmenys. Göringas[42] buvo pas F.[iurerį] tuojau po atentato ir jo reikalą palaiko. Būk ir Ribentropas[43] buvo atėjęs pas F.[iurerį], bet niekas neminėjo Göbelso[44]. Jis buvo praeitą savaitę atspausdinęs „Reiche" straipsnį, kuriame visa savo iškalba stojo į bendrą kovą prieš „sovietus", [su] visa santarve, žinoma, padarant taiką. Ribentropas tos nuomonės nepalaikęs. Gen.[erolas] Keitelis[45] būk esąs atstatytas ar atsistatydinęs ir pakeistas kitu. Būk Portugalijoje kito mėn. pradžioje [laukiama] didesnės delegacijos su // [21] atsakingais asmenimis, kuri gal bandys kalbėtis apie taiką su anglais–amer.[ikiečiais].

Gal jau pradeda darytis Vokietijoje situacija panaši į tą, kuri pabaigoje praeitojo did.[žiojo] karo. Juk ir ten buvo maištas kariuomenėje. Pakeitimai valdžioje, kaizerio pabėgimas, paliaubos etc.

Panašūs sukrėtimai nesibaigia be didesnių pasekų.

1944.VII.22. Daug dar tebekalba radijas apie sąmokslą Vokietijoje, nors, matomai, jokių tikslesnių žinių neturi. Vokiečių radijas trumpai pasakė jau vakar, kad gana buvo 6 valandų, kad sąmokslas būtų visai nuslopintas, suradus visus kaltininkus, kurie visi nubausti, vieni patys nusišaudami, kiti batalijonų sušaudyti. Užs.[ienio] r.[adijas] tvirtina, kad sąmokslas anaiptol nenuslopintas, kad net nesusekta, kas vadovauja, kad vadai tebeturi ryšius su savo sėbrais visoje kariuomenėje, kad stengiamasi užkirsti kelią jų susižinojimams įvairiais draudimais, kad imami iš paskirtų generolų pareiškimai apie ištikimybę etc. Bet visa tvirtinama be rimtesnių įrodymų.

Žinios iš artimiausio fronto rodėsi kaip ir ramesnės. Bet šį vakarą skelbiama visai negerų žinių: skelbia, kad esąs paimtas Panevėžys, todėl braunamasi į patį Lietuvos vidurį. Būk vėl bolš[evikai] persikėlę per Nemuną į pietus nuo Kauno. Šį rytą buvo šaudoma į Kauną iš Užnemunės. Kas ten aiškinęs, jog iš seniau perėjusių per Nemuną turėjo pasislėpti kur nors Prienų miškuose vieną patranką; ji šaudanti. Kad būtų jų daugiau, netikima. Bet kas gali žinoti. Kas ten girdėjęs kalbančius vok.[iečius], jog pamažu bus už-

---

[42] Originale – taip rašoma. Herman Wilhelm Goering (Geringas) (1893–1946) – hitlerinės Vokietijos politikas.

[43] Joachim von Ribbentrop (1893–1946) – hitlerinės Vokietijos politikas. 1938–1945 m. – užsienio reikalų ministras.

[44] Originale – taip rašoma. Paul Joseph Goebbels (Gebelsas) (1897–1945) – hitlerinės Vokietijos propagandos ministras.

[45] Wilhelm Keitel (1882–1946) – vokiečių generolas feldmaršalas.

leidžiami sovietam visi u žimtieji kraštai; net ir Rytprūsiai, kad privertus [Hitlerį] atiduoti valdžią kariuomenei, kuri geriau galėsianti padaryti taiką. Būk dabart.[inis] Kauno Gestapo viršininkas Šmitzas[46] pasakęs vyskupui Br.[izgiui][47], jog jis turįs savo vyriausybės įsakymą nepalikti vyskupų bolševikams. Tą pasakymą vargu ar galima laikyti rimtu // [22]

1944.VII.23. Vysk.[upas] Brizgys turėjo progos pavažiuoti iki Rumšiškės [Rumšiškių] ir papasakojo, ką ten matęs. Rumšiškė visa sudeginta. Gal išlikęs tik vienas kitas namelis. Klebonija kalne tebestovinti; yra prie jos mažas svirnelis. Visi ūkio trobesiai sudegę. Apdegę net medžiai aplinkui. Pakalnėje bažnyčia nesudegusi, bet labai sušaudyta. Langai išbyrėję, kai kurie su visais rėmais palinkę į bažnyčios vidų. Didžiosios durys prasižiojusios taip, kad tarp dviejų jų sparnų, sukabintų ties viduriu skersiniu užkaiščiu, galima ne be vargo įlįsti į vidų. Vysk.[upas] Br[izgys] su savo palydovais buvo įlindę į bažn.[yčią]. Viduje visiška netvarka nuo prikritusių iš viršaus dalykų. Antrajame altoriuje rado pušką, pilną Švenč.[iausiojo] Sakra.[mento]. Neradęs raktelio, tabernakulį lengvai atplėšė. Pasiėmęs Švenč.[iausiąjį] ir palikęs ant kanono lentos parašą, parvežė Š.[venčiausiąjį] S.[akramentą] į Petrašiūnų bažny.[čią]. Anksčiau į Pažaislį buvo vienas kareivis atnešęs pušką su Š[venčiausiuoju] S[akramentu] ir kieliką, bet tai buvo paimta iš koplyčios, kuri buvo įstatyta arti klebonijos kalne. Rumšiškė buvo sudaužyta ir sudeginta, puolant ją lėktuvais. Visur miestelyje matyti granatų išraustų duobių. Šventoriuje palaidota keletas karių. Visoje Rumšiškėje nesimato nė vieno žmogaus. Dar smulkmena: prie bažn.[yčios] tebestovi nedidelis namelis nesugriautas. Apkasai kasami šiapus Rumšiškės, tarp jos ir Pažaislio. // [23]

1944.VII.24. Radijas pranešė, kad Chelme, kurį sovietai laiko jau lenkišku miestu, susidaręs „Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego", kurs paskelbęs Lenkijos atstatymą ir paskyręs Lenkijai vadovaujančius asmenis. Tas komitetas paskelbęs, kad emigrantinė lenkų vyriausybė Londone esanti nelegali. Iš savo pusės, Londono lenkai, pranešdami apie Maskvos suorganizuotą komitetą, atsisakę jį pripažinti. Apibūdina jį kaip lenkų inteligentų grupę, dvejus metus buvusią Maskvoje ir paskutiniais laikais pasitraukusią pas save darbininkų atstovybės tam tikrą dalį iš Varšuvos; šiuos Lon.[dono]

[46] Heinrich Schmitz – hauptšturmfiureris, Lietuvos saugumo policijos ir SD vado pavaduotojas.

[47] Vincentas Brizgys (1903–1992) – vyskupas. 1927 m. baigė kunigų seminariją Gižuose, 1930–1935 m. studijavo Romoje, Grigaliaus universitete, įgijo sociologijos licenciatą, filosofijos ir kanonų teisės daktaras. 1940 m. paskirtas Kauno arkivyskupu augziliaru. 1944 m. gestapo internuotas ir išvežtas į Regensburgo karmelitų vienuolyną.

lenkai vadina komunistais. Gana įdomi, bent pirmu pasižiūrėjimu, „P.K.W.N." numatoma veikimo programa. Gal pirmas punktas bus tas, kad tarp Lenkijos ir Sovietų turi būti taika. Lenkijos sienos numatomos tokios: Vakaruose iki Oderiui. Rytprūsiai lenkams, Silezija taip pat. Lenkija turi būti stipri. Rytų sienos laisvu „neva" susitarimu turi būti tokios, kad ten, kas yra lenkiška, būtų atiduota lenkams, kas ukrainiška – ukrainams, kas baltgudiška – baltgudžių sovietinei respublikai, kas lietuviška – Lietuvos sovietinei respublikai. Lenkijos santvarka – demokratinė respublika, į kurią gali įeiti visi, išskyrus hitlerininkus, kurioje bus visos laisvės, taip pat laisvė žydams (gal tam tikrų įstatymų ribose), žinoma, ir tikėjimo laisvė. Minimos, kad ir paskutinėje vietoje, taip pat kat.[alikų] bažnyčios. Joms turės būti grąžinti, atlyginti iš jų paimti turtai. Politine tačiau laisve negalės piktnaudoti jokie „fašistai". Jiems bus griežtai taikomi įstatymai. Žeme aprūpinti bežemiam ir mažažemiam būsiąs įsteigtas žemės fondas, į kurį bus paimta didesni // [24] pavienių asmenų valdomi plotai, paliekant savininkams ne daugiau kaip 50 ha., vokiečių valdoma žemė ir kiti turtai, taip pat bankai etc. Bus nusavinama be atlyginimo, tačiau aprūpinant nusavintuosius tam tikromis rentomis ar kuo. Iš fondo bus už mažą atlyginimą duodama žemės mažažemiam ir bežemiam vidutiniškai iki 5 ha šeimai. Žadama ypatinga globa inteligentams. Žemė duodama nuosavybėn: daugiau duodama nusipelniusiems. Didesni ūkiai paliekami kultūriniams tikslams. Nėra nė žodžio apie nacionalizaciją, apie komunizmą. Daug kalbama apie sveikatos aprūpinimą darbininkų, kaip būna kultūringuose kraštuose. Jei tokią programą pasiūlytų bolševikijoje, ją gal kas nors galėtų pavadinti idealu. Jei ji gerai vykdoma Lenkijoje, gal taip pat galėtų būti pagirta. Bet sukurta Maskvos atmosferoje ji turės vesti į komunizmą. Yra gestas, ir daugiau nieko. Lenkai titulus mėgsta, tai paskelbėjų paskelbta daugybė tų, kurie paskirti įvairiais titulais valdyti būsimą Lenkiją. Tuo gali ir pasibaigti. Girdėjau, paminėta keletas pavardžių lietuviškai, gal asmenys turėję nuopelnų ar žuvusių kovojant dėl Viln.[iaus]. Tarp pavardžių paminėtas pask.[utinėje] vietoje ir Ld.Gira[48].

1944.VII.25. Vėl atėjo gandų, kad sovietai veržiasi toliau į Lietuvos vidurį. Esą užimta Ukmergė, Siesikai, Pagiriai. Atrodo, kad vietomis nužygiuota per vieną dieną iki 40 klm, nors rodosi, kad toks distansas yra negalimas dalykas. Bet visas // [25] puolimas visame fronte yra taip greit vykdomas, kad nebesuskumba pagalvoti, ar kurie nors distansai yra galimi ar ne. Vokiečių radijas praneša, kad visame fronte eina smarkūs gynybos mūšiai. Ypač smarkiais laikoma mūšius pietuose, gal aplink Lvovą, gal taip

[48] Liudas Gira (1884–1946) – rašytojas.

pat apie Liubliną. Dėl Kauno fronto nepasakoma nieko tikslaus. Tik vieną kartą girdėjau išsireiškimą, kad puolantiems sovietams į šiaurės rytus nuo Kauno, pro kur bandyta artintis prie Kauno, bolš.[evika]ms padaryta didelių nuostolių. Visi radijai mini Lenkijos atstatymo Komiteto įsikūrimą Chelme. Vokiečių radijas rusiškai tą įsikūrimą palygino su žydelio pasisakymu, kad jis esąs įgaliotas vienos Pietų Amerikos respublikos vardu sveikinti (ar ką panašaus) kokį ten sov.[ietų] didžiūną ir į klausimą, kas jį įgaliojęs, drąsiai paaiškinęs, kad jis gavęs įgaliojimą iš raikomo (rajoninio komiteto). Išvada: Lenkų Komitetas sakosi esąs įgaliotas, bet negali pasakyti, kas jį įgaliojo, nes lenkų tauta įgalioti jo negalėjo. Visas Komiteto įgaliojimas galų gale esąs iš raikomo, tai yra iš Maskvos. Vadinasi, vok[iečių] radijas rusiškai pasisako prieš nauj[ąjį] lenkų komitetą, nors, iš kitos pusės, mano, kad lenkų emigrantinės vyriausybės Londone reikalas esąs praloštas. Komitetui prikišama, kad žymią vietą jame turi du ministru žydu: Drobucin[49] ir dar vienas, o taip pat žinoma Vanda Vasilevska[50]. Iš 15 komiteto narių pusė esanti niekam nežinomi žmonės, o kiti komunistai. Pastaba: gal jie ir komunistai, bet jų skelbiamas Lenkijos atstatymo projektas yra visai ne komunistinis. Žemės reforma numatoma gal panaši į Lietuvos, o savo detalėse atrodo ne toki[a] radikali. Nuosavybės teisė pabrėžiama net. // [26] Tegul sau ir niekas iš to projekto neišeitų; bet jau pats toks projekto pagaminimas, ypač dalyvaujant komunistams, reikia laikyti reikšmingu.

Vysk. Br.[izgys] yra pakėlęs sparnus. Norėtų pasidairyti aplinkui, gal pavažiuoti iki Seredžiaus ar Vytėnų ir iš ten stebėti, kur bolš.[evikai] žada pasukti. Apie mane galės pasakyti, jei reikės, kad esu senas; sunku man būtų trankytis savo valia iš vietos į vietą. Jei kas norėtų mane evakuoti, teevakuoja, jei gali, kur nors į Švediją, ir tai dar pasiklausęs per Berlyno Nuncijų Ap[ašta]lų Sosto, ar man reikia išvažiuoti iš Kauno. Fiureris paskelbė totalinę mobilizaciją Vokietijoje ir okupuotuose kraštuos kariauti ir ginkluotis. Tai mobilizacijai vadovaus ministrų kabinetas (?) su Göringu priešakyje. Vykdytoju esąs paskirtas Göbelsas. Priešingoji pusė tuojau suformavo savo atsakymą, kad Vokietijos jėgos jau išsekusios. Iš visų kalbų ir visų ginčų taip ir rodosi, kad kas gyvas šiandien jau nori taikos.

Įdomu, ko Anglijos karalius, lankydamas kariuomenę Italijoje, į kurią jis yra nuvykęs ir kur jį Neapolyje pasitiko kariuomenės vadas, ko jis iš tikrųjų nuvyko į pietus. Gal pats sau ir savo šeimai ieškodamas poilsio, nes juk tos skraidančios torpedos ir kankinančios Londoną ir pietų Angliją, gali kam nors sugadinti nervus, pasieks ir Romą, kuri yra paskelbta laisvu miestu ir panorės pasitarti su Šv.[entuoju] Tėvu, kaip čia geriausia susikalbėti

[49] Drobucin, daugiau duomenų nerasta.
[50] Vanda Wasilewska (1905–1964) – lenkų rašytoja ir politikos veikėja.

prie taikos. O kovoti su skraidančiais aitvarais beveik nė negalima, nors, anot laikraščių, kovai skiriama apie 10.000 aviacijos žmonių ir net apie 100.000 pėstininkų prie priešlėktuvinės artilerijos. Kažin kas girdėjęs, kad Vilniuje jau esą išleista pora numerių „Tarybinės Lietuvos". // [27] Skaityti jos gal nebus kam, bent tuo tarpu. Gal bandys siuntinėti ją lėktuvais į tolimesnes apylinkes. Tokios mados laikosi ir kiti.

15 pasidavusių sovietams generolų (ir 22 ar 24) pasirašę atsišaukimą į vokiečių kariuomenės generolus, karininkus ir visus karius, kviesdami juos nebeklausyti H[itlerio] ir liautis kariavus. Tas atsišaukimas esąs platinamas fronto ruože iš lėktuvų.

Londono lenkai nepripažįsta naujo lenkų „patriotų" komiteto Chelme, bet jį pripažįsta Maskva. Užsienio komisaras Molotovas[51] paskelbęs dokumentą, kuriuo pareiškia, kad sovietai nemano steigti Lenkijos teritorijoje savo administracijos, kad atėjo į Lenkiją tik padėti nugalėti lenkams bendrą priešą. Vadinasi, naujas lenkų komitetas galės Lenkijoje tvarkytis kaip norės, bus laikomas legalia valdžia. O tai vis tik šį tą reiškia. Nežinau, ar pasigirdo, ar tikrumoje buvo pranešta, kad buvusi vakar bombarduota Tilžė. Apie bombardavimą Rytprūsių minėta nebe vieną kartą. Tik nežinia, iš kur atskrenda lėktuvai, iš rytų ar iš vakarų. Nutrūko susisiekimas su Linkuvėle. Gal nebeveikia telefonai. Kas ten girdėjęs, kad šiandien išvažiavę visi vokiečiai, gal iš Kauno.

<u>1944.VII.26</u>. Kalbama, kad ne tik buvusi bombarduota Tilžė, bet kad Nemuno tiltas prie Tilžės esąs sugriautas. Šį rytą buvo kalbama, kad sov.[ietai] esą išstumti iš Panevėžio, kurs kovos metu nukentėjęs nemažai. Utena esanti visai sunaikinta; jos, taip sakant, visai nelikę. Spaudimas Kauno link didėjąs ir gana daug vietovių jau užimta į pietus nuo Panevėžio.

Šiandien 18.15–19.05 kalbėjo ministras dr. Göbels. Nežinau, ar buvau kada nors pats girdėjęs jį kalbantį. Kalba jis labai gerai. Balsas rimtas, įtikinantis. Kalbėjo nepailsdamas kone visą valandą. Ne veltui yra propagandos ministerijos šefas. Šiandien kalbėjo daugiausia apie // [28] pasikėsinimą prieš F[iurerį]. Pasakė, ką visų pirma sužinojo iš kitų, paskui ką pats girdėjo iš F[iurerio], kas buvo padaryta sąmokslui likviduoti ir kaltininkams nubausti; paminėjo, kaip buvo bandyta panaudoti pasikėsinimą nedrausmingumui kariškių tarpe sukelti; Staufenbergas lėktuvu atskridęs (gal į Berlyną) ir pasakęs, kad F[iureris] nebegyvas, todėl kariai lyg laisvi nuo duotos jam priesaikos. Dr. G.[ebelsas] aiškino, kad jis laiko F[iurerio] išsigelbėjimą kone stebuklo Apvaizdos, kuri visa tvarko, pasireiškimu, ir įrodinėjo,

[51] Viačeslav Molotov (tikroji pavardė – Skriabin) (1890–1986) – SSRS politikos veikėjas.

kad F[iureriui] skirta istor nė misija: išgelbėti Vok.[ietiją]. Tam jis ir laikomas. Pasipriešinimo, likviduojant sąmokslą, nebuvę jokio. Ypač vienas dalinys, kurio karininkas gavęs nurodymų iš F[iurerio], greitai apsidirbęs su maištininkais.

Dr. G[ebels]as gana sumaniai padarė skirtumą tarp sąmokslininkų, kuriuos apibūdino kaip žmones negabius, netinkamus karui, pasenusius etc., ir visos karininkijos, kuri negali būti kaltinama ar smerkiama dėl keleto ar klikos nusikaltėlių. Būdamas paskirtas totalinės mobilizacijos viršininku, dr. G[ebels]as nedaug tepasakė apie savo sumanymus, kaip tai bus padaryta. Daug žmonių, ar tai vokiečių, frontui ir ginklavimuisi žadąs gauti iš kai kurių suprastinimų ir sustabdymų ne taip labai reikiamų įmonių. Nemaža tikisi ir iš naujų ginklų, kuriais tačiau pačiais vienais nebus galima laimėti karo. O laimėti žadėjo. Mobilizacija su pasėkomis numatoma nuo kelių savaičių iki kelių mėnesių. Laukiama, kad jos įtaka pasireikšianti visų pirma Rytų fronte. Londone Edenas[52], paklaustas, ar jis tebelaiko lenkų vyriausybę legalia, atsakė, kad nėra padaryta jokio pakitėjimo nusistatyme ir Mikolaičiko[53] vyriausybė tebėra laikoma vienatinė legali.// [29]

1944.VII.27. Sov[ietų] kariuomenė artėja. Viena po kitos vieta patenka į jų rankas. Mano Pag.[albininkas], rodosi, vis tebeieško vietos, kur galėtų sustoti. Atrodė, ieško kelio kur nors pas salez.[iečius] Vytėnuose. Šiandieną susikrovė daugiau savo mantos į pokius ir pagaliau pasakė, kad važiuosiąs į Kybartus, sustosiąs su savo šeimininke Prap.[uolenio][54] namuose, kurie esą beveik apleisti. Atsisveikino ir išvažiavo. Pradžioje buvę numatyta, kad važiuosiąs automobiliu, o daiktai būsią vežami sunkvežimiu. Tačiau automob.[ilis] pasiliko. Sunkvežimis vežęs jo savininko daiktus, buvęs kaip ir rekvizuotas ir turėjęs prisiimti vežtis, kad ir nelabai noromis, taip pat svetimą krovinį. Gal turėjo taip pat saugumo atstovą. Išvažiavimo organizavimas paliko man kai kurių neaiškumų ta prasme, kad nežinau, ar jau iš anksto buvo numatytas ir organizuojamas mano išvažiavimas. Atsisveikinome su vysk. Br.[izgiu]. Jis pažadėjo, gal jau rytdieną, vėl apsilankyti Kaune, nes ir traukiniai tebeveža bent po keletą keleivių ir turįs pažadą naudotis susisiekimu automobiliu. Atsisveikinau su mintimi, kad jau tikrai pasilieku Kaune. Tik valandai kitai praslinkus ateina iš kancel.[iarijos] p.e. sekretorius ir pasakoja, kad atėję saugumo pol.[icijos] valdininkai norį su manim pasimatyti ir išgirsti mano paties pareiškimą, galų gale paaiškino, kad turį iš Rygos įsakymą nepalikti manęs Kaune, o kur nors išvežti. Vieną vadino

---

[52] Anthony Edenas (1897–1977) – anglų politikas. 1940–1945 m. – Anglijos užsienio reikalų ministras.

[53] Stanisław Mikołajczyk (Mikolaičikas) (1901–1966) – lenkų politikas. 1943 m. liepą–1944 m. rugsėjį –emigracinės vyriausybės Londone pirmininkas.

[54] Jonas Prapuolenis – Kybartų muitinės viršininkas.

Lauciu[55], kitą Šveiceriu[56]. Tas Šv.[eiceris] bene bus jau buvęs pas mane, kaip kito vokiečio palydovas, gal prieš keletą mėnesių.

Taip prasidėjo kaip ir derybos apie mano išvežimą, kurį jie buvo numatę atlikti kartu su vysk. Br.[izgio] išvažiavimu ir kad mašina buvo palikta tik dėl to, kad aš nevažiavau. Atsakiau, kad priešintis negalėsiu, todėl turėsiu važiuoti. Tik klausiau, ar jie turi numatę man vietą. // [30] Pasakiau p.[onui] sekr.[etoriui], kad nenorėčiau išvažiuoti iš savo vyskupijos, todėl, paklausęs jų numatomų vietų, jis turėjo iš mano pusės paminėti vieną kitą vietą arkivyskupijoje, gal Šiluvą, ar kitą vietą arčiau Žemaičių, bet taip pat Skirsnemunę ir sal.[eziečių] Vytėnus. Saug.[umiečiai] pasakė, kad jie numato tuos pačius Kybartus, Naumiesčio kleboniją ir dar kažin kokią vietą Vilkav.[iškio] vyskupijoje. Pagaliau per p. sekr.[etorių] pasakiau, kad, jei galima, pasirinkčiau ne Šiluvą, kur, sako, esą daug bolš.[evikų], bet Vytėnus prie Skirsnemunės, į kuriuos sakė nebūsią kliūčių nuvažiuoti. Sutarta ir 10 val. rytryto išvažiavimui. Paaiškinta, kad reikėsią pasiimti bagažo, todėl būsiąs reikalingas sunkvežimis. Atsakyta, kad sunkvežimio ieškosią, bet tai dalykas esąs nelengvas. – Vakaras iki nakties praleistas pakavime daiktų, kuriuos reiktų būtinai pasiimti. Atliktas ir pasiuntimas šio to palaikyti kitur. Numatyti pavaduotojai Kaune in casu nutraukimo susisiekimo su ordinariatu. Pirmuoju pavaduotoju numatytas prel.[atas] St.Jokubauskis[57], antruoju – kan. Dogelis[58] – su teise reikalui esant deleguoti kitus paskirtus pavaduotojus. Kad ir ne per daugiausiai, bet vis tik šiek tiek nervai neleido geriau išsimiegoti.

1944.VII.28. Penktadienis. Sėsdamas į vežimą vysk. Br.[izgys] kam ten pasakė, kad gavęs ką tik gerų žinių. Tos žinios šiandien pasirodė buvę pranešimai, kad bolš.[evikų] kar.[iuomenė] esanti atstumta nuo Palemono už Rumšiškės. Ir radijas skelbė, kad susirėmimai einą į šiaurės rytus nuo Kauno. Bet Kauno žmonės atrodė taip nusiteikę, lyg kad jau būtų puolamas pats Kaunas. Dargi kas ten pasakęs, kad partizanai ar kas jau puolę Žaliakalnį ir prasidėję gaisrai. Sunkvežimio mano saugotojai sakėsi negalį jokiu būdu gauti, nors buvo bandyta užkliudyti net // [31] penkias vietas. Prisiminus, kad daug galėtų padėti bent didesnis lengvas automobilis, atsakė, kad tokia mintis neatėjusi į galvą, kad pabandysią paieškoti, ir teko nuo 10 val. atsisakyti. Buvo užėjęs prel.[atas] Januševičius atsisveikinti. P. sekr.[eto-

---

[55] Laucius – Kauno saugumo policijos tarnautojas.

[56] Šveiceris – Kauno saugumo policijos tarnautojas.

[57] Stanislovas Jokubauskis (1880–1947) – kanauninkas, prelatas. Mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, Peterburgo dvasinėje akademijoje ir Romoje. Arkivysk. J. Skvireckas, išvažiuodamas į Vakarus, jam pavedė valdyti Kauno arkivyskupiją.

[58] Povilas Dogelis (1877–1951) – kanauninkas, visuomenės veikėjas.

riui] pranešus, buvo užėję du vald.[ininkai] pasikalbėti trumpai, kaip jie sakė, svarbiausiais reikalais, kurie pasirodė tušti, kone plepalai, mat turėdami laisvo laiko siūlėsi daryti ką nors apsaugai meno ir istorinių dalykų. Padėkojau, paaiškindamas, kad šiuo klausimu nebesą galima kas nors daryti... Buvo tai vienas lietuvis teisininkas Tumas[59], tik vokiškai tekalbąs, nors moka ir lietuviškai, ir kitas, didesnio ūgio vokietis, gal visai nemokąs lietuv.[iškai]. Kalbėjomės vokiškai. Buvo dar užėjęs p. Zikaras. Nori pasilikti Kaune saugoti savo namelio, o čia nėra ko valgyti. Vienam senam žmogui nelengva išsiversti. Žmona Kačerginėje, bet ir ten ne pyragai. Paraginau saviškius, kad tam geram žmogui padėtų kiek bus galima.

Vežimo belaukdamas susilaukiau ir pietų valandos. Gavau šį tą užkąsti, bet ir valgyti reikia turėti atitinkamą ūpą. Po pietų greitai atsirado ir mano palydovai. Sumetėm šį tą į mažutę mašiną, kitus daiktus palikus vežti kitą kartą ir gal kitokiu būdu, sėdau į mašiną su savo kapelionu kun. Čyvu[60] apie 14.30 val.

Raudondvary tiltas per Nevėžį buvo pantoninis. Senasis buvo sugriautas. Kelionė buvo rami. Tik reikdavo kelyje aplenkti ne vieną pabėgėlių vežimą. Vieni vežėsi daugiau, kiti mažiau. Bet visuose matėsi pasiryžimas važiuoti kažin kur toli, labai toli. Pravažiavome Vilkiją, prie Seredžiaus pervažiavome tiltu Dubysą. Pravažiavome ir Veliuoną, ir Raudonę ir pradėjome dairytis kelio į Vytėnus. Visu keliu važiavo gurguolės, didesnės ir mažesnės. Buvo matyti pakelėje besiilsinčių, bet ne per daugiausia. Kieno buvo tos gurguolės, sunku buvo pasakyti. Gal jos buvo evakuotos nuo pafrontės, gal čia buvo ir maži daliniai ir kareivių, paleistų pasilsėti. Gal buvo nemaža ir rusų, tarnavusių vokiečių // [32] administracijoje. Važiavo sunkvežimiais, mašinomis, važiavo arkliais, jojo raiti. Raitieji dažnai vesdavosi šalia savęs dar vieną arklį. Buvo ginkluoti šautuvais, buvo ir beginklių. Visur matėsi pairimas. Visa darė tikrai blogą įspūdį. Vakariop, po kokių 4 valandų kelionės (atvažiavę arti 80 klm.), atsidūrėme Vytėnuose. Maža mano mašinėlė atgabeno mane, kunigą Čyvą, šoferį ir ginkluotą saugumo policijos žmogų. Bagažo porą valizų. Kitas buvo pasilikęs Kaune kitam kartui. Prasidėjo ramus vakaras jaukiame saleziečių kampelyje. Nebuvo jiems pranešta apie atvažiavimą, bet visa buvo parengta ir be pranešimo tokiam atvažiavimui: švarus salonėlis, iš jo dvejos durys į du vienas šalia kito esančius kambarėlius, kurių vienas turėjo čia pat ne tik atskirą prausinę, bet ir vieną

[59] Tumas, daugiau duomenų nerasta.

[60] Matas Čyvas (gim. 1916) – kunigas. 1941 m. baigė Kauno kunigų seminariją. Nuo 1944 m. – arkivysk. J.Skvirecko asmeninis sekretorius ir kapelionas . Nuo 1949 m. gyvena JAV.

ir kitą patogumus. Visa kuo rūpinosi tėvas inspektorius Skeltys[61], kuriam kiti, matyti, maža ką tepadėdavo, nors žmonių matės daug. Žinoma, nepadėdavo, jei nekart prie stalo visas būrys kunigų [būdavo] daugiausia iš Kauno, kuriem Vytėnai buvo etapas ir kurie rengėsi vykti toliau. Vietiniai gyveno įspūdžiais praeitų naktų, kada sovietų lėktuvai skraidžiodavo pro šalį, siekdami [bombarduoti] Tilžės ir kitų vietų Rytprūsiuose. Tų lėktuvų išgąsdinti bėgdavo į Vytėnus žmonės į ne visai arti esančią, arčiau pilies įsitaisytą slėptuvę. Aš tų lėktuvų Vytėnuose nebuvau girdėjęs, todėl visai ramiai galėjau mėgoti ir pasilsėti.

1944.VII.29. Šeštadienis. Šiandien mano palydovai atvežė antrą bagažo dalį iš Kauno. Sakė, kad Kaunas jau smarkiau bombarduojamas. Lėktuvai dienos metu buvo užpuolę Kauno geležinkelio stotį; bet gynimasis buvęs labai smarkus, taip kad stotis mažai tenukentėjusi. Puolimas tas jau padaręs daugiau įspūdžio ir įvaręs baimės. Kunigas Klovas[62] buvęs tą dieną Karmelituose, grįžęs šiek tiek labiau susijaudinęs, bet nenusiminęs. Bagažą atvežusieji sakė, kad likusį dar bagažą vežanti ses. Angela[63] su seminarijos žmonėmis ir jų atvažiavimo galima laukti tik rytojaus dieną. Važiuodami per Raudondvarį neberadę pontoninio tilto, bet jo vietoje jau buvęs pastatytas laikinai medžių. Gurguolių pakelėje buvę daug ir jos jau buvo apšaudomos iš oro. Nuo apšaudymo vienoje kitoje vietoje tekę kurti į krūmus... // [33]

1944.VII. 30. Sekmadienis. Buvo susitarta su kun. Skelčiu, kad atlaikyčiau šiandien šv. mišias seserims ir duočiau joms šv. Komuniją. Taip ir padariau. Apie 10 val. atvažiavo arkliais ses. Angela su likusiais mano daiktais ir kitokiu kroviniu. Atvežė ir vynuogių, kuriomis galėjau pavaišinti vieną kitą iš Vytėnų gyventojų. Ses. Angela tuojau pradėjo tvarkyti mano kambarį. Atrodė, kad Vytėnuose bus galima įsikurti ilgesniam laikui. Gal būtų ir daugiau padėjusios tvarkyti tos seserys salezietės, bet ses. Ang.[ela] buvo labiau savo žmogus. Saleziečių seserys Vytėnuose tai, rodosi, 4 lenkaitės, atsiųstos čia iš Vilniaus pavaduoti ses. lietuvaičių, išsiųstų Vilniun. Lenkiukės, bebūdamos Vytėnuose, buvo pramokusios kalbėti lietuviškai, bet nepadarė įspūdžio rimtų bendradarbių. Nusivilkdamos habitus gal kiek per daug buvo pamėgusios pasaulinius drabužius. Rūpestis savo išviršine išvaizda, matyti, buvo joms naujas ir, žinoma, labai svarbus dalykas. Girdėjau žodį kitą, kad ir darbininkės jos nekokios. Viena turinti labai daug dar-

[61] Antanas Skeltys *SDB* (1884–1960) – kunigas saleziëtis. 1902 m. išvyko į Italiją ir ten įstojo į saleziečių vienuoliją. 1934 m. įkūrė saleziečių vienuolyną Vytėnuose.
[62] Henrikas (?) Klovas (1910–?) – kunigas.
[63] Angela Antanina Braškaitė (1897–1990) – vienuolė kazimierietė.

bo, kitos neturinčios supratimo apie ūkį. Visa joms turįs nuolat sakyti ir aiškinti pats kun. Skeltys. Ta, kuri laikoma vyriausiąja, vaikščiojanti šiek tiek labiau pasipuošusi ir tik savimi tesirūpinanti. Bet atrodo, kad ir kiti Vytėnų gyventojai, senesnieji ir jaunesnieji, mažai tapadedą savo viršininkui. Gal jis ir nelabai šaukiasi jų pagalbos įpratęs portare jugum ab adolescentia sua.

Visa diena buvo rami. Karas rodėsi esąs lyg už kalnų. Daugiau teko pasivaikščioti parke, kurs įdomus visais atžvilgiais. Didžiausi parko įdomybė – žinoma, senovinė pilis, dėl kurios ir pati vieta vadinama Zomkum (nuo lenk. zamek). Ta pilis turi formą trikampio (ar pasagos). Sparnas į vakarus turi viename ir kitame gale po labai aukštą bokštą. Šiaurinio bokšto viršuje įtaisyta vieta – lizdas gandrui, ir tai dar aukštyn pakeltas ant stiebo. Pietinis bokštas turi gilų giliausį rūsį, lyg kokį šulinį. Tame rūsyje buvęs kalėjimas, kuriame galėjo laikyti kare paimtus belaisvius. Bokštai išsilaikę dar pakenčiamai. Šiek tiek sulopyti galėtų stovėti gal dar ilgus laikus. Nuo vieno bokšto į kitą eina siena, rodosi, keturių aukštų su daugybe langų, ar, tikriau sakant, langų angų, kurios vietomis jau labai apgedusios. Jų sutaisymas kažin ar beapsimokėtų. Lygiagrečiai su šita siena // [34] eina kita, taip pat su langais, taip pat apirusi. Tarp sienų padaryti kambariai. Gali būti, kad viršutinio aukšto kambariai buvo skirti pilį ginantiems kariams. Nuo vieno bokšto iki kitam yra apie 70 metrų. Pilies korpusas turi apie 90 metrų (ar žingsnių) ilgio. Jis gal kiek platesnis už bokštų sparną. Prieš jį pietų šone yra slėnis, kurs galėjo būti kitais laikais net pilnas vandens. Korpuse daug kambarių, dideli rūmai. Vietomis tebėra laiptai iš aukšto į aukštą. Šiuose būta papuošimų, gal freskų. Bet nieko žymesnio. Antrojo sparno tėra tik viena siena. Ji jau labai sutrupėjusi. Gal buvo ir antra siena. Jos yra likusios tik nedidelės žymės. Pilis yra archeologinės komisijos žinioje. Maža lėšų turėdama komisija nedaug tegali padaryti pilies konservavimui, bet šis tas daroma. Korpuso stogo nemaža dalis jau pataisyta. Komisija būk siūlusi saleziečių vadovybei įtraukti pilį į savo būsimų pastatų eilę. Kun. Skeltys pasiūlymo negalėjęs priimti, nes būsimos Vytėnuose mokyklos reikalams reiktų didesnių patalpų negu tos, kurios tilptų tarp jau esamų sienų. Tos sienos per daug jau silpnos, kad apsimokėtų jas taisyti. Saleziečiams atrodė, kad praktiškiausia būtų sienas nugriauti ir statyti naujas, kad patalpos tarp sienų išeitų platesnės. Komisija su sienų nugriovimu jokiu būdu sutikti negalėjo. Taip derybos ir nutrūkusios.

Pilis kitados priklausiusi Gielgaudų [Gelgaudų] šeimai, kuriai priklausė ir kitoje Nemuno pusėje esąs Gielgaudiškis [Gelgaudiškis]. Kada ten buvęs atvykęs į pilį bene anglų konsulas, kuris sakęs, kad paskutinė pilies savininkė dar neseniai tebebuvusi gyva kur tai Anglijoje. Ji esanti labai labai sena ir savo jaunystėje dar buvusi pilyje. Kiti šeimos nariai ištautėję ir virtę anglais ir angliškai pasirašą Gedgoud ar panašiai. Pilis gal buvo palikta lenk-

mečio laikais (1863–4 metais). Pirmą kartą būdamas Zomke pas a.a. kun. Petraitį[64] mačiau pilies kalne gana tolokai nuo pastatų labai gražioje vietoje kapą, kuriame būta palaidota kažin kokio karininko. Dabar tenai saleziečiai yra pasistatę šaunią koplytėlę. Į koplytėlės // [35] rūsį jie perkėlę a.a. kun. Petraičio palaikus ir pasidarę vietų savo kapams. Tvarkydami vietą radę viso, rodosi, penkis griaučius, kuriuos palaidoję į vieną kapą šalia koplytėlės. Koplytėlė dar nebuvo baigta, kada buvo atsibastę į Vytėnus bolševikai. Jie ir koplytėlėje pašeimininkavo savotiškai. Durys gal ir nebuvo rastos užrakintos, tik užbrinkusios. Gana to, kad bolševikai jas atidarydami gerokai aplaužė. Koplytėlės gale buvo įtaisytas vitražas su paveikslu Marijos Krikščionių Pagalbos. Dabar vitražas subadytas ir apdaužytas. Aiškus barbarų darbas. Apie šių žmonių kultūringumą galima spręsti kad ir iš tokio dalyko. Vytėnuose stovėjęs kariuomenės dalinys. Buvo ten ir bolš.[evikų] karininkų. Įsižiūrėję į truputį blizgančias grandinėles, kuriomis pririšami, sakysim, prausinės kamščiai, ventiliatoriai ir t.t., minietieji karininkai nutarė panaudoti juos didesniems reikalams. Ėmė jų keletą, supjaustė į gabalus ir prisisegė prie savo kišenių, kaip kad daroma įsidėjus į kišenę laikrodėlį, kurio grandinėlė pasilieka kaboti. Na ir išėjo, kaip seniau rusiškai dainuodavo: „Jesli barin pri ciepočkie, jefto (?) značyt bor časov“. Tik čia buvo tas skirtumas, kad ne tik nebuvo „časov“, bet ir „ciepočka“ buvo padaryta iš paprastos misinginės ar panašios medžiagos grandinės. Daug ir kitų baisaus bol.[ševikų] nekultūringumo pasireiškimų buvo tuose pačiuose Vytėnuose. Saleziečiai, žadėdami čia įsteigti savo įstaigas, buvo jau ne tik pasidarę reikiamus planus, bet ir pasigaminę nemaža reikiamos medžiagos. Bol.[ševikai] visa sunaikino. Liko tik jau nulieti būsimųjų pastatų pamatai. Jų bolš.[evikai] sunaikinti neįstengė, jei ir būtų norėję. Ateis geresni laikai, ant padėtų jau pamatų galima bus toliau statyti. Tame pat kalnelyje, į pietus nuo dabartinių pastatų, papuoš tą vietą ir graži numatyta čia pastatyti bažnyčia. Kada lankiaus pas a.a kun. Petraitį, mačiau kone visą šimtą ypatingų, gal amerikoniško tipo avilių, sustatytų eilėn prie nemažo tvenkinio. Juokais buvo sakoma, kad bitės, skraidydamos ant tvenkinio, gali jame prigerti. // [36] Tvenkinys mat atrodė gana didelis, lyg kokia upė. A.a. kun. Petraitis buvo ypatingas kai kurių dalykų mėgėjas. Atsimenu jį tokį iš labai senų laikų. Gal tai buvo mano profesoriavimo pradžioje, o gal dar tebėjau mokslus... Vienas ar su kuo ten buvau nuvykęs į Papilę už Šiaulių. Klebonas ten buvo iš Panevėžio pažįstamas kun. P.Jurskis[65]. Panevėžyj jis buvo vikaras,

[64] Antanas Petraitis (1861–1933) – kunigas. 1887 m. baigė Kauno kunigų seminariją. 1905–1930 m. kunigavo JAV.

[65] Petras Jurskis (1863–?) – kunigas. 1886 m. baigė Kauno kunigų seminariją ir tais pačiais metais paskirtas Papilės vikaru, vėliau – klebonu.

gana mėgiamas g[arbės] kanauninko, Panevėžio klebono Mik. Khodoravičiaus[66]. Kunigas Jurskis nusivedė mane ir į kunigo Petraičio naujai pastatytus namus. Namai kaip namai; visai nemaži, mediniai. Namų vidus dar buvo neįrengtas, bet vienoje vietoje sienoje jau buvo įtaisyta papėdėlė ir ant jos pastatyta graži Švenč.[iausios] Panelės stovylėlė. Toliaus nedidelio kiemo dalis buvo paversta tvenkiniu, kurs tam tikrais grioviais (juk nėra kaip vadinti jų kanalais) buvo sujungtas su nedideliu pro Papilę tekančiu Ventos upeliu. Juokdavosi iš kun. Petraičio, kad jis savo kieme turi visą uostą. A.a. kun. Petraitis anuo metu jau buvo baigęs kokią dešimtį kunigavimo metų, buvo susirinkęs pakankamai lėšų namams pasistatyti ir gal laikomas šiokiuo tokiuo šykštuoliu, kurs per dešimtį metų nepirkęs nė vienos naujos skrybelės, kuri visai nusidėvėjusi ir betikusi tik varnos lizdui. Su savo vyskupu jis turėjo kokių ten nesusipratimų. Gal ta ir buvo priežastis, kad palikęs Papilę išsidangino į Ameriką ir čia klebonavo keliose parapijose neįsigydamas didelio vardo, bet susikraudamas ne taip jau maža dolerių. Turėjo nusipirkęs nemažos vertės teleskopą, kuriuo didžiavosi ir dėl kurio gal jau laikė save nemažu mokslininku. Ar turėjo Amerikoje savo observatoriją, nežinau, bet Lietuvoje ruošėsi observatoriją įkurti. Kai buvo pravesta „Žemės reforma“ ir atsirado dvarų centrų, kun. Petraitis įsigijo Zomkaus centrą (ties senais Borkais), pasistatė gyvenamus namus, aptvarkė tvenkinį (vieną iš daugelio) ir pats čia apsigyveno. Jo teleskopo Lietuvoje // [37] kažin kaip neįvertino, ar nenorėjo įsileisti jo be muito, todėl teleskopas buvo parduotas Amerikoje. Gal būtų buvęs geras dalykas ir teleskopas su observatorija Zomke (Vytėnuose), bet padovanodamas savo ūkį saleziečiams, aš manau, padarė daugiau naudos kraštui, nekaip kad būtų įsisteigęs observatoriją su savo teleskopu. Visa, ką darė kun. Petraitis, vis susidėdavo iš dviejų dalių, kurių viena buvo labai praktiška, o kita labai panaši į tam tikrą maniją. Manija buvo teleskopas, manijos buvo ir aviliuose. Didelė jų daugybė, ypatinga forma turėjo visus nustebinti, bet kad tie aviliai, keletą išskyrus, [tai] žinojo visi kaimynai ir juokdavosi iš žmogaus silpnybės, – aišku, visai nekaltos. Ne be tos pačios manijos buvo įrengtas ir pats tvenkinys su šliužais ir t.t. Gavę dovanų saleziečiai tvarkė ir plėtė palikimą, bet atėję bol.[ševikai] turėjo progos parodyti ir ką jie moka. Bitės buvo jų sunaikintos ir avilių dalis atsirado kaimynystėje. Nemokėdami apseiti su šliužais, jų pakelti, bol.[ševikai] juos sulaužė, tvenkinio vandenį išleido, trumpai sakant, padarė įvairių nuostolių pradėtam gražiai tvarkyti ūkiui.

Turėjo kun. Petraitis ir kito šiapus vandenyno įsigyto turto. Turėjo pirktų namų Klaipėdoje, skyrė juos geriems tikslams, nenorėjo, kad turtas nuei-

[66] Originale – taip parašyta. Chodoravičius ar Chadaravičius Mykolas (1840–1908) – Žemaičių vyskupijos kapitulos garbės kanauninkas.

tų niekais, patektų į svetimas (v[okiečių]) rankas. Nepalankios gyvenimo momento aplinkybės, politiniai pasikeitimai padarė, kad, pardavęs be atodairos ne laiku, negalėjo išgelbėti savo turtų, kurs visas pateko kaip tik tiems, kam kun. Petraitis labiausiai nenorėjo. Taip aiškino man tą dalyką kun. Bajerčius[67].

Visas Vytėnų gėrybes rodė pats kun. Skeltys ir pats žadėjau sau dar geriau į jas pasižiūrėti, lyg užmiršdamas, kad bolš.[evikų] pavojus čia pat. Tikrovę priminė atvažiavusi automašina. Pasirodė, kad atvažiavo saug.[umo] polic.[ijos] vyresnybės pasiųstas jaunas karininkas [ir atvežė] parašytą man leidimą pervažiuoti sieną į // [38] Vokietiją. Bandėme klausinėti jį įvairių dalykų, bet jis nieko nežinojo. Atsivežė blankelius ir antspaudą. Turėjo parašyti tam tikrą dokumentėlį ir jį tiksliai išpildė. Jam ar greičiau polic.[ijos] šoferiui Laučiui įdavėme raštu keletą paklausimų, paaiškinome, kad, jei bus reikalo važiuoti, esame pasiryžę važiuoti per Frauenburgą, toliau į Pietų Vokietiją, gal į Vieną. Vis dar tebebuvo šiek tiek vilties, kad važiuoti reikės ne taip greitai, ir nuėjome ramiai t[1] vakar[1] miegoti.

1944.VII.31. Pradėjau dairytis, kur čia galėčiau rasti vietą po medžiais, kad ūksmėje galėčiau pasėdėti, gal ką paskaityti ar rašyti. Kunigai, viešėjusieji Vytėnuose, pradėjo skirstytis. Buvo šiek tiek vargo, kol kun. Usoris[68] suprato, kad jam patogiausia pasilikti Vytėnuose ir čia laukti bolševikų. Jam kaip ligoniui juk negali grėsti iš jų pusės joks pavojus. Bet po pietų paaiškėjo, kad išvažiuoti teks nelaukiant. Pradėta ieškoti priemonių išvažiavimui. Sugalvota tokis dalykas: rekvizuoti kun. Morkūno[69] sunkvežimį nežiūrint visų jo trūkumų, sudaryti nedidelę važiuojančių kompaniją, susikrauti visus dalykus ir važiuoti į Jurbarką, o iš ten į Smalininkus ir toliau. Organizuoti padėjo tėvas Fulstas[70] su nemažu pasiryžimu, bet ir su tam tikra nelabai mums suprantama kaip ir baime ir svyravimu. Neseniai palikusieji Kauną ir jau apšaudyti kelyje pranešė, kad Kau[no] rūmuose Maziliauskas[71] pa-

[67] Pranas Bajerčius (1894–1967) – kunigas. Rūpinosi katalikų sielovada Klaipėdos krašte.

[68] Stanislovas Ūsoris (1896–1955) – kunigas. 1919 m. baigė Kauno kunigų seminariją, studijavo Friburgo universitete ir gavo filosofijos daktaro laipsnį.

[69] Simonas Morkūnas (1902–1997) – prelatas. Baigė Kauno kunigų seminariją ir VDU Teologijos-filosofijos fakultetą. Vokiečių okupacijos metais buvo Vilijampolės klebonu, gelbėjo žydus. Nuo 1949 m. gyveno JAV.

[70] Karolis Fulstas *SJ* (1903–1991) – vokiečių jėzuitas, nuo 1926 m. savo gyvenimą susiejęs su Lietuva. Daugiausia energijos skyrė darbui Kauno jėzuitų gimnazijoje, bet taip pat dėstė Kauno kunigų seminarijoje ir VDU Teologijos-filosofijos fakultete. 1941–1944 m. Lietuvos episkopato paprašytas ir Šventajam Sostui pritarus, K. Fulstas *SJ* atstovavo Lietuvos katalikams vokiečių karinėse ir civilinėse įstaigose. Plačiau žr:. Tėviškės žiburiai, 1991, Nr. 26 (06 25), p. 5.

[71] Maziliauskas – kanauninkas, daugiau duomenų nerasta.

sisakęs, jog rūmuose esąs usprogdintas tik vienas langas. Po tam tikrų pertraktacijų atvažiavę saugumo viršininkas Schmitzas ir Šveiceris pareiškė, kad jau visai metas važiuoti ir susipakavimui skyrė tik pusę valandos, kuri bekraujant dalykus į sunkvežimį pailgėjo iki valandos, bet ne daugiau. Su rezignacija teko žiūrėti į tą susikrovimą, kurs turėjo būti paskutinis savo vyskupijoje. Susikrovėme, atsisveikinome ir išvažiavome į Jurbarką, kur buvo numatyta nakvynė. // [39] Lydėjo ginkluotas automatu Šveiceris. Be nuotykių atvykome į Jurbarką. Priimti labai meiliai administratoriaus ramiai nuėjome gulti. Šveiceris buvo palikęs mus kelyje, nes ir visas saugumas jau kraustėsi už Lietuvos sienų ir turėjo savo stovyklą miške.

1944.VIII.1. Atsikėliau išsimiegojęs. Jaukioje gražioje Jurbarko bažnyčioje atlaikiau šv. mišias. Klebonijoje duota užkąsti taip gausiai, lyg kad būtų buvę laukta svečių su ypatingu pasiruošimu. Na ir pradėta laukti vežimo. Laukiant pasivaikščiojau po šventorių. Klebonas pasakojo, kad turėjęs paruoštą visą sausą medžiagą bažn.[yčios] bokštui, bet prieš keletą dienų visa buvę iš jo konfiskuota. Turi pasistatęs naują mūrinę kleboniją. Tikėjosi galėsiąs įeiti į ją Šv. Roko atlaidam. Bet dėl karo klebonija nebaigta įrengti ir turi laukti geresnių laikų. Pačiame Jurbarke, kurs yra neseniai daug nukentėjęs nuo gaisro, kaip ir nesimato karo žymių, bet prieš miestą yra padaryti dideli apkasai; keliu pravažiuojama tik pačiu viduriu; jis gal yra gerokai užminuotas. Kelias iš Jurbarko pravažiuojamas greitai, be kliūčių. Lydi mus tė.[vas] Fulstas. Policijos palydovai nepasirodo. Štai jau ir siena. Ją pravažiuojame beveik nesustodami. Fulstas, matyt, šiek tiek nervinasi ir bijo kažin ko. Jis geriau pažįsta savuosius, tai ir gali geriau spręsti, kada reikia daugiau bijoti ir kada mažiau. Muitinė toliau nuo sienos. Saugumo policija buvo pasakiusi, kad galime krautis visus savo daiktus, kad viskas bus praleista. Bet ar tai buvo visai tikra, ar gal tik nuraminimui. Buvo surinkta visų dokumentai ir pasai. Muitininkas pasirodė žmogus labai ramus. Pasiėmė dokumentus, juos skaitė. Ką ten žymėjosi ir // [40] sugrąžino. Į vežimo daiktus nė nežiūrėjo. Gal turėjo iš anksto nurodymų. Saugumo žmonės, kurių vienas turėjo mus lydėti iki Tilžei, nepasirodė. Labai patenkintas F.[ulstas], kad pravedė mus pro muitinę, paliko mus ir pats grįžo gabenti kitų. Mes ramiai dardėjome savo Lastwagenu iki pasiekėme kelią, kuriuo pasukama į Tilžės tiltus. Čia mus sustabdė ir pasakė, kad, nežiūrint visų mūsų leidimų, mums reikia dar gauti iš policijos leidimas pervažiuoti tiltą. Vadinasi, reikia ieškoti policijos. Reikia keliauti, kad ir nelabai toli, į Pagėgius. Pagėgiuose šauksimės pagalbos vietos klebono kun. Bajerčiaus, kuriam turėjo patelefonuoti Viešvilės klebonas kunigas Lekavičius[72], labai simpatingas žmogus. Bajerčių radome, ryžosi eiti

[72] Juozas Lekavičius (1906–?) – kunigas.

padėti mūsų žmogui rasti policiją ir ten derėtis. Nuėjo ir pražuvo, teko laukti labai ilgai, gal porą valandų. Buvo pradžioje kalbėta, kad leidimą duosiąs komendantas, kuris ten pulkininkas. Paaiškėjo, kad jis nekompetentingas davinėti leidimus civiliams. Kitur (ar toje pačioje įstaigoje) pažadėta duoti rytoj atsarginį policijos valdininką, kurs mus palydėtų iki saugumo policijos pačioje Tilžėje. Nebuvo kas daryti. Ryžomės nakvoti pas kleboną, kurs turi Pagėgiuose ne tik naują bažnyčią, bet ir naują nemažą kleboniją. Gyvena vienas. Ruoša pas jį, matyt, užsiima kasdien ateinanti samdyta moteris. Bet dar nebuvom atsigulę, kad išgirdome sirenų kaukimą. Vadinasi, buvo skelbiamas oro pavojus. Pavojaus paskelbimą sutikome gana abejingai, truputį pykdami, kam čia mus sulaikė. Bet ėjome slėptis į // [41] nelabai toli esantį miškelį. Nebuvome dar gerai atsisėdę ant slėptuvės [suolų], kaip išgirdome, kad pavojus atšaukiamas. Grįžome į butą. Susiraičiau kaip stovėjau ant kanapkos ir keletą valandų pamiegojau bent taip, kad jaučiaus pailsėjęs. Mano bendrakeleiviai bandė miegoti atsigulę asloje; sakėsi, kad tai jiems labai pasisekę. Kun. Bajerčius, matyt, neturi geresnių santykių su valdančiais ir nėra per daug paslankus patarnauti. Bet verčiau verčia kaltę ant kitų. Apie savo kaimyną pasakė, kad jis neesąs labai sveikas, labai ilgai miegąs, tai neverta jam ir telefonuoti. Priešingai, iš daugelio kitų teko išgirsti, kad kun. Lekavičius labai šaunus vyras, gerai sugyvenąs ir pasižįstąs su reikiamais žmonėmis. Bet ką čia supaisysi. Visi yra geresni. Pagėgiuose pradėjome gerti savo kavą ir valgyti savo užkandžius.

1944.VIII.2. Iš Smalininkų į Pagėgius važiavome vadinamuoju Klaipėdos kraštu. Važiavau juo nebe pirmą kartą. Galėjau juo domėtis labiau, važiuodamas pirmą kartą. Dabar nebebuvo naujiena, nebebuvo ir susidomėjimo. Pagaliau nėra jame nieko ypatingo, kuo reiktų domėtis. Vieškelis geras; bet tokių ar panašių vieškelių yra jau gana visoje Lietuvoje. Sodybų ir dirbamos žemės pakelėje ne per daugiausia. Daug, labai daug pakelėje miškų, ar tik miškelių. Sodybos žymiai skiriasi nuo lietuviškųjų. Nebedaug čia yra likę pastatų su šiaudiniais stogais, bet jų yra. Pastatai didelėje daugumoje mūriniai. Jie jau gana seni. Tai ženklas, kad gyvenimas čia jau gana seniai yra taip susitvarkęs, kad gyventojai čia jau nebe naujakuriai. Jų lyg kad mažoka, bent iš kelio jų nesimato; jie gal gyvena už tų miškelių. Pakelėje rugiai nupjauti, bet žmonių laukuose, ypač vyrų, galima matyti tik nedaug. Vokiečius truputį seniau stebino, kad mūsų moterys važiuoja vienos ir valdo arklius. Dabar tas pats ir pas juos. Labai didelio kariško judėjimo kelyje vis tik dar nesimato. Tokių gurguolių, kaip važiuojant iš Kauno, čia dar nėra.

Viešvilės klebonija gražioje vietoje, kelios dešimtys // [42] žingsnių atstu nuo kelio, turi gražiai karpomomis eglėmis apsodintus kapus prie pat kelio. Tai kreipia į save didesnį pravažiuojančio dėmesį. Klebonas kun. Le-

kavičius atrodo labai kultūringas, simpatiškas žmogus. Privažiavus kelią (plentą), kuriuo tenka važiuoti iš Tauragės į Tilžę, tuojau pajuntama, kad čia jau nebe taikos, bet karo zona. Važiuojančių daug. Automobiliai pilni kariškių, ir tai gal aukštesniojo rango. Pravažiavimas stropiai saugojamas, kontroliuojamas. Kada mus nukreipė Pagėgių link, turėjome pravažiuoti visą eilę, gal daugiau kaip puskapį kažin ko laukiančių sunkvežimių. Pagėgiai panašūs į priemiestį, bet priemiestis didesnio miesto ar gelžkelio stoties; ne dėl to, kad čia būtų daug gelžkelio bėgių ar susigrūdimas vagonų, bet dėl savo kažin kokios ypatingos išvaizdos. Yra čia pakankamai medžių, bet dominuoja kažin koks ypatingas pilkumas...

Važiavimą iš Pagėgių pradėjome ne be tam tikros baimės, nors buvo, rodosi, pagrindų tos baimės nebeturėti. Tiesa, Pag.[ėgių] kle[bonas] kun. B.[ajerčius] gąsdino, kad gali paimti mano visus palydovus į darbus, bet panašios baimės neįkvėpė, bent man, sutiktas pas kleboną kariuom[enės] kapelionas. Savo laikysena jis labiau priminė truputį didesnio rango kariškį negu kuklų kunigą. Bet taip tik rodėsi. Ir jis buvo kunigas savo vietoje, gal net pasiryžęs bandyti ieškoti mums protekcijos pas karinę jo vadovybę, gal pas jo generolą.

Vadinamuosius pabėgėlius policija paprastai nukreipia į Arbeitsamtą, kurs, žinoma, renka sau darbininkus. Susitikti su Arbeitsamtu, žinoma, ne taip jau malonu. Arbeitsamtas ne visur skiria kunigus nuo kitų. Iš pačios vyskupo pašonės trys kanauninkai ir trys katedros vikarai buvo paimti į apkasų darbus. Vyskupui iš Fauenburgo teko kreiptis į gauleiterį R.Kochą tų kunigų reikalu. Gauleiteris, tiesa, pripažino, kad kunigai netinka apkasų darbams, ir paimtieji nei kastuvo į rankas nepaėmė, buvo sugrąžinti namo, bet su svetimais kunigais galėjo atsitikti ir kitaip. Pagėgių policijos nukreipimas mūsų // [43] ne į Arbeitsamtą, bet į saugumo SD policiją Tilžėje buvo mums palankus ženklas. Ir tikrai baimė pasirodė be pagrindo. Pažadėto policijos palydovo teko truputį luktelėti, ypač kad nelaikėme Pagėgiuose šv. mišių ir todėl turėjome daugiau laisvo laiko. Tas palydovas buvo paimtas iš miestelio piliečių, turėjo savo krautuvę, todėl turėjo turėti ir savų reikalų. Policijoje jis buvo tik reikalui esant padėjėju. Žmogus paslankus, linksmo būdo, neniekinąs siūlomos rūkyti cigaretės, bet labiau mėgstąs lietuvišką šnapsą. Tas mums skirtas palydovas pagaliau atsirado. Savo dviratį užrioglino ant sunkvežimio, pats įsibrovė į vietą tarp šoferio ir manęs ir pradėjome kelionę į Tilžę apie 10 klm. Parodyto kelio sargui žandarui tam tikro policijos duoto lydraščio pakako, kad mus praleistų be jokių trukdymų. Baimės, kad vėl gali kas nors sugalvoti tikrinti mūsų vežimą, buvo visai tuščios. Į Tilžę įvažiuojama per keletą tiltų, ir tai gana ilgų. Juos visus sugriauti, žinoma, bombomis negalima. Bet padarius spragą viename tilte, judėjimas galėtų būti sustabdytas. Tokia spraga, tik labai nedidelė, vieno

tilto gale buvo tikrai padaryta didelio bombardavimo metu. Dabar spraga taip sutaisyta, kad visai nebesimato, kur ji buvo. Nemunas prie Tilžės išsišakojęs, turi ne vieną rankovę. Vieta, bendrai imant, gana žema. Matyti aplinkui daug pievų, gal net šlapių pievų. Jei bombonešiai būtų skiriami tik tiltams bombarduoti, tai nepataikydami į tiltus turėtų kur numesti savo bombas be jokios žalos miesto gyventojams. Bet bolš.[evikų] vienų ar ir kitų padegamų bombų buvo nukreiptų ne tik prieš tiltus, bet ir prieš Tilžės miesto pastatus. Čia tai ir padaryta daug nuostolių. Yra sugriautų namų, apdraskytų namų, gal ir apdegusių namų; bet turi būti labiausiai yra nukentėję čerpių stogai. Čerpės nuo sukrėtimo, sprogstant bomboms, yra iškeltos aukštyn, savotiškai pasišiaušusios, sutrūkusios, nulinkusios žemyn ir t.t. Nukentėjusių stogų ir langų matyti daugybė. Labai didelis saugumo policijos namas turi iš visų pusių sudaužytų čerpių ir išbyrėjusių langų stiklų // [44] nemažos krūvelės. Kaip miesto viduryje, taip ir toli miesto pakraščiuose galima matyti ypač daug nukentėjusių stogų.

Mūsų palydovas atlydėjo mus iki saugumo policijos būstinės, išlipo iš sunkvežimio, pasiėmė savo dviratį iš sunkvežimio ir nudūmė savais keliais. Mes sustojome gatvėje ties saug.[umo] pol.[icijos] namais. Vežimą palikome gatvėje, pasitikėdami, kad niekas nebandys grobti mūsų turto, ir suėjome į vidų. Klausydami nurodymų pasiekėme kambarį, kuriame turėjome gauti leidimą keliauti toliau. Kambaryje buvo viena moteriškė, kuri pasakė, kad dirbąs čia sekretorius yra išvykęs į miestą. Prasidėjo laukimas, ir tai gana ilgas laukimas. Aš gavau kėdę atsisėsti, kitiems kėdžių neužteko. Moteriškė kalbėjosi lietuviškai. Ji buvo evakuota į čia iš Kauno, kur dirbo taip pat saugume. Nebuvo gailimasi pagyrimų saugumui. Kambario saugotoja, solidari su savo saugumu, pasisakė nepalaikanti Zivilverwaltungo visų žygių, ir kad jis esąs ne be kaltės, jei daug lietuvių yra nusigręžę nuo vokiečių ir ryžosi eiti į miškus. Sutikome tame punkte, kad visur atsiranda visokių žmonių.

Besikalbėdami baiminomės dėl mūsų vežimo, bet kambario saugotoja tikino, kad niekas jo nepalies, nes čia drausmė esanti griežtesnė negu Lietuvoje. Pasisekė, kad ji turinti evakuoti dukterį, kurios turėjo ieškoti ir rado kaime. Jos vyras, sakė, jau žuvęs kare.

Laukėme jei ne porą valandų, tai vis tik daugiau kaip valandą. Jau buvome besiunčią šoferį su kortele pas vežimą, kaip atsidarė durys ir jose pasirodė vidutinio amžiaus gana išblyškęs valdininkas. Tai ir buvo reikiamas mums saug.[umo] valdininkas. Pasisveikino ir paklausė, ko mes norime. Paklausė vokiškai, bet mes jau žinojome, kad jis gerai kalba lietuviškai. Atsakėme, kad norime važiuoti toliau ir ieškome leidimo pradėti kelionę. Truputį pasižiūrėjo į nemažą jau pluoštą mūsų dokumentų. Dar paklausė, kur mes // [45] žadame važiuoti. Nepasakė, bet atrodė, kad jam reikalas jau gerai žinomas; padejavo, kad užmiršęs savo akinius, bet tuojau atsirado pagal-

bininkė – mašinistė. Saug)jusi kambarį moteris buvo jau išėjusi. Mašinistė, diktuojant valdininkui, bežiūrint parašė trumpą raštą – leidimą su nurodymu, į kur važiuojame, ir „Empfehlungen“ kelionėje. Ir mes buvome laisvi ir galėjome grįžti prie savo vežimo. Kan. Kapočius[73] pasiuntė saug.[umo] valdininkui pakelį cigarečių, kurias jis priėmė, sakydamas neesąs didelis rūkorius. Mašinistė laimėjo daugiau, nes gavo muilo gabalą, kurs buvo evakuotas, kad nepatektų į bolševikų rankas. Atsisveikinimas atrodė gana šiltas ir linkėjimai nuoširdūs. Patekę vėl į savo Lastwageną ir pasiklausę, kuria kryptimi mes turime važiuoti, nepasižiūrėję arčiau į subombarduotą Tilžę, leidomės tolesnėn kelionėn.

Tilžę taip pravažiuojant, darė įspūdį nemažo miesto, galėjo imponuoti savo senesne išvaizda, nors, žinoma, nėra nieko, kas būtų nors šiek tiek didinga. Gyventojų Tilžė, rodosi, turėjo apie 60.000 (?). Kaunas didesnis už ją kone tris ar daugiau kartų. Bet Kauno negalima matyti, taip sakant, vienu kartu. Jo priemiesčiai: Šančiai, Žaliasis Kalnas, Vilijampolė ir t.t. didesni už miesto centrą ir atrodo visai atskiri vienetai. Tik dėl to Kaunas nedaro didelio miesto įspūdžio. Būdami Tilžėje turėjome šiokios tokios baimės, kad tolesniame kelyje galime sutikti žygiuojančių į frontą kolonas ir todėl mūsų važiavimas galės būti trukdomas. Mes klausinėjomės, kurs kelias į Karaliaučių gali būti laisviausias. Ir saug.[umo] polic.[ijoje] buvo patariama važiuoti pro Labiau (Til.[žės] pol.[icijos] vald.[ininkas], kalbėdamas lietuviškai, aiškiai pavadino ją Labguva; gal taip ją tebevadina vietos gyventojai, o gal tik norėjo pasirodyti žinąs jos tikrą lietuv[išką] vardą). Klausydami patarimo važiavome pro Labguvą. Kelias visur buvo geras, daugiausia meksfaltuotas. Krašto išvaizda visur ta pati. // [46] Gyvenami trobesiai mūriniai, vidutiniško didumo. Tarp tų trobesių, kad ir ne taip daug, bet buvo matyti ūkio pastatų, dengtų šiaudais. Šiaudinių stogų buvo gana senų, bet buvo ir naujesnių ir net visai neseniai taisytų tais pačiais šiaudais. Kiaurų stogų, apirusių trobesių kaip ir nesimatė visai. Rugiai pakelėje buvo nupjauti. Vežamų namon dar maža. Lauko darbus dirbančių darbininkų vyrų kaip ir nesimatė. Derlius neimponavo dideliu gausingumu, bet neatrodė taip pat prastas. Savo laiku nuimtas ir sudorotas žadėjo duonos pakankamai. Važiuojančių keliu buvo palyginus nedaug, bet šiek tiek buvo. Kokiose trijose vietose matėme rusų belaisvių. Į veidus nebuvo laiko arčiau įsižiūrėti, bet gal dauguma veidų buvo nerusiški. Vieną kitą tikrai mačiau totorišką. Tie belaisviai neatrodė per daug nuvargę ar prislėgti. Matėsi gal net nemaža

[73] Feliksas Kapočius (1895–1971) – kanauninkas. 1918 m. baigė Kauno kunigų seminariją. 1927–1944 m. – Kauno Prisikėlimo bažnyčios klebonas. Nuo 1950 m. gyveno JAV.

linksmų, bent nepaniurusių veidų. Poroje vietų didesniais būriais ilsėjosi pakelėje, ir, matyt, sugulę miegojo.

Be vargo atvažiavome į Labguvą. Važiuodami per ją sugalvojome ieškoti kavinės ir neapsivylėme. Tilžėje nepavyko rasti laikraščių. Laikraščių Labguvoje nė nebandėme ieškoti, bet kavos radome. Viename lange pamatėme parašą, kurs sakė, kad kavos galima gauti kone visą dieną paskirtomis valandomis. Tik šventadieniais tokių valandų mažiau. Atsiklausę įėjome į vidų. Susėdome prie staliukų, kaip ramiausiais laikais. Radijas davė kažin kokią muziką. Kavą begeriant susilaukėme ir paprasto radijo pranešimo. Išgirdome, žinoma, nedaug. Prie kavos gavome po tris gabalus kažin kokių saldžių pyragaičių. Gabalai buvo visai nemaži. Tas, kurį gavau, gal nebuvo labai riebus, bet pakankamai saldus ir skanus; nepasenęs. Kava buvo taip pat visai pakenčiama ir savo skanumu, ir aromatu. Galima buvo gauti, kas norėjo, ir alaus atsigerti. // [47] Patarnavo jaunos mergaitės – aukšto ūgio, ypač viena. Svečių matėsi visokių. Daugiau moterų. Mačiau ir vieną kitą kariškio apdarais. Atsigaivinę kava, pasistiprinę savo iš Vytėnų pasiimtais buterbrodais važiavome toliau ir pagaliau pasiekėme Karaliaučių.

Anksčiau buvome manę užvažiuoti pas Graue Schwestern – Pilkąsias seseris, kurių būrelis jau yra ir Lietuvoje. Vokiečių buvo Nunciatūroje. Bet neįpratusiems Karaliaučius pasirodė per daug didelis miestas. Mūsų šoferis nekantravo, neįstengdamas orientuotis. Keleiviai neįstengė jo greit nuraminti. Ieškojome tik kelio, kuriuo galima iš Karaliaučiaus išvažiuoti. Ir, žinoma, greit jį radome... Karaliaučiuje, nors ir jau keletą kartų buvo bombarduotas ir yra šiek tiek apgriautas, gyvenimas eina pagreitintu tempu. Susisiekimas atliekamas elektr.[iniu] tramvajumi, kurs visuomet, kiek mačiau, labai pilnas. Šiaip jau žmonės zuja iš vienos vietos į vietą. Tai vienoje, tai kitoje vietoje išgirsti galima ir lietuvišką žodį. Ne veltui Karaliaučius prie jūros, todėl ir jūrininkų apdarais žmonių čia galima pamatyti ne vieną. Nesukliuvę už svetimų ratų išvažiavome iš Karaliaučiaus ir leidomės Braunsbergo link. Kelias toks pat, labai geras. Pakeliai vis dar tokie pat, kaip ir važiuojant į Karaliaučių. Gal kiek dažniau galima pamatyti prie kelio didesnį ūkį su žymesniais trobėsiais ir parašu, kad čia yra ir Gasthaus. Sustoti niekur tačiau nebandėme. Sustodavome tik tam, kad šoferis galėtų pakelėje pasisemti savo kibiru, kad ir iš pelkės, vandens ir pripildyti savo šaldytuvą, kurs vėl bežiūrint užvirdavo. Matėme pakelėje ir šį tą panašų į miestelius ar dvarus. Jų vardais nesidomėjome. Didesnių miestelių pravažiavome tik vieną. Jis vadinamas Heiligenbeil (Šventųjų Kirvis). Kodėl toks pavadinimas, nesiklausinėjome. Važiavome vis tolyn, kolei pagaliau pasiekėme tos dienos kelionės galą – Braunsbergo miestą.

Braunsbergo apylinkės tokios pat kaip ir kitų šio krašto miestų. Pravažiuojant matėme tai vienoje, tai kitoje kelio pusėje lėktuvų ir įvairių lėktu-

vams skirtų // [48] įrengimų. Gal čia yra visas didesnis aerodromas. Įvažiuojant į miestą, matėme gana didelę žmonių minią, grįžtančią lyg iš kokio susirinkimo ar mitingo. Toli nuo mūsų kelio, ten, kur rodėsi esanti geležinkelio stotis, buvo matyti būriai vaikų. Kaip vėliau paaiškėjo, buvo tai evakuoti iš Rytprūsių visų pirma vaikai. Vadinasi, čia jau buvo matomos apčiuopiamos karo pasekos, pasekos fronto priartėjimo prie Prūsų sienos.

Braunsbergo [tekste parašyta – Frauenburgo] miestas nedidelis (jei neklystu, turi apie 20.000 gyventojų), apysenis, siauromis (bent palyginamai) gatvėmis. Iš karto daro patriarchališko miesto įspūdį. Įvažiavę pradėjome klausinėtis, kur čia gyvena šv. Kotrynos seserys, kurių centrą žinojome esant čia, Braunsberge. Ieškoti ir klausinėti ilgai neteko. Mūsų „Lastwagenas“ buvo stabtelėjęs netoli bažnyčios, o prie bažnyčios, kuri buvo netoli Seserų namų, buvo ne vienas aiškintojas, kurs parodė, kaip galima privažiuoti prie paties vienuolyno. Paskiau paaiškėjo, kad seserys turėjo pasistačiusios naują didelį vienuolyną užmiestyje, už kokių 10 klm, bet tie vienuolyno namai čia paimti karo reikalams; juose esanti dabar didelė ligoninė. Seserys ją aptarnauja. Braunsberge, pačiame, yra seni namai ar, tikriau sakant, namų krūva, kur yra ir motiniški namai, ir provincijos centras, ir kandidačių patalpos, kuriuose galėtų gyventi kokie 200 asmenų, o tebėra tik keletas. Viskas yra įrengta labai švariai, visur daržai, darželiai, kuriuose yra daug naudingų ir gražių augalų. Yra juose ir seserų kapai, gražiai tvarkomi; kapuose palaidotas ir vienas // [49] kapelionas, didelis seserų geradarys. Lygintis su šiuo vienuolynu nė iš tolo ir jokiu atžvilgiu negali Lietuvos Šv. Kotrynos kongregacija Krakėse (ar kur kitur).

Sustoję ties vienuolynu, įsiprašėme į vidų. Pirmas susitikimas su vienuolėmis nepadarė geresnio įspūdžio. Vieni kitų suprasti visai negalėjome. Vienuolės vis klausė, ar mes čia atvykome kieno nors įsakymu, ar tas įsibrovimas pas jas yra jom priverstinas. Tik pamažu pradėjo aiškėti, kad mes sustojome savo valia, ieškodami nakvynės, ir kad priėmimas visai nuo vienuolių priklauso. Dalykui aiškinti buvo iškviestas vienuolyno kapelionas Erzpriesteris – vadinasi, vietos dekanas, storokas vyras, bet ne ištižęs. Neilgai trukus paaiškėjo, kas nuo ko priklauso, kad mes esame juk pažįstami, nes seserų vadovės buvo atvažiavusios Lietuvon ir lankėsi pas mane – gavome vietos nakvynei. Vežimas buvo įvažiuotas kieman ir čia pastatytas nakčiai. Rytojaus dieną (1944.VIII.3) atlaikiau šv. mišias gražioje seserų koplyčioje, gavome atsigerti kavos, asistuojant ir bovinant, taip sakant, seserims ir pradėjome rengtis tolesnėn kelionėn. Rytmetį seserys buvo telefonavusios apie mus Ermlando vyskupui į Frauenburgą ir gavusios atsakymą, kad vyskupas mūsų laukiąs. Paklaustas, ar nenorėsiu aplankyti seserų generalinės vyresniosios, – ji gyveno kitame pastate prie to paties kiemo, – lydimas provinciolės, // [50] padariau laukiamą vizitą. Visos tuo vizitu jautėsi

patenkintos ir nebeatrodė tokios ištižusios kaip iš vakaro. Pradėjau net prisiminti, kurios iš jų buvo atvažiavusios lankyti Lietuvos kotryniečių. Kelio iki Frauenburgo buvo likę tik apie 10 klm. Todėl nebuvo ko skubėti. Neskubėjome, bet vis tik atvažiavome prieš pietus.

1944.VIII.3. Frauenburge ketvirtadienis. Atvykęs į Frauenburgą čia išbuvau dvi savaiti
(VIII.3–17).
[17, 18, 19 keliavome sunkvežimiu iki Grünbergo. Iš Grünbergo po mišių VIII.20 važiavome su Gr[ünbergo] klebonu į Breslavą. Breslave buvom VIII.21 – 22, 23 ir 24. Tą pask.[utinę] dieną išvažiavom į Vieną, kurią pasiekėme VIII.24 vakarop. Vienoje pirmą naktį nakvojau pas vienuolius ir pas juos atlaikiau šv. mišias (VIII.25). Toliau gyvenau jau pas Sacre Coeur seseris. Iš apdaužytų seserų namų teko persikelti nakvoti į slėptuvę... o rytojaus dieną po šv. mišių kažin kokioj baž.[nyčioje] persikelti pas Amžinosios Adoracijos seseris.]

Frauenburge gyvena Varmijos (Ermland) vyskupai jau nuo senų laikų. Dabartinis vyskupas – Maksimilijonas Kalleris[74]. Man šiek tiek pažįstamas, nes buvo atvažiavęs Kaunan pas arkiv[yskupą] Aratą[75], chargé d'affaires Lietuvai, ir ta proga buvo ir pas mane atsilankęs. Kitados jis buvęs Berlyne Michaels Kirchen klebonu ir buvo gana mėgiamas. Gerai apie jį atsiliepė ir dabar kai kurios pažinusios jį vienuolės. Vėliau buvęs vyskupijos valdytojas Silezijoje, o iš čia jau patekęs į Varmijos vyskupus. Jį išvažiuojantį laikinieji dioeceziečiai palydėję kalambūru: Vobis Max, nobis pax, nors kažkas sakė, kad ir čia buvęs neblogas administratorius ir turėjęs savo šalininkų. Pats sakėsi suprantąs lenkiškai, nes jam tekdavę dažnai girdėti lenkų kalbą. Gal ir pats yra // [51] silezietis gimimu, bet lenkų, matyt, nesupranta, kaip nemėgsta ir jų kalbos. Turi ypatingą kai kurių vokiečių žymę: svetimas pavardes (ne vokiškas) laiko neištariamomis. Tai didelio atsilikimo įrodymas, nes šiandien net ir anglai jau yra įpratę ištarti žmogiškai, kada reikia, svetimų kalbų žodžius, žinoma, ir pavardes. Amžiumi dar ne per senas, bet jau gali turėti virš 60 metų. Atrodo pedantas visais atžvilgiais, šaltas ir kietas. Kažkurių jo būdo bruožų visai negalima suprasti. Mus atvažiavusius pasitiko labai mandagiai. Man nepradėjus kalbėti, bandė pasakyti keletą žodžių lotyniškai, į kuriuos aš atsakiau vokiškai. Man gyventi užleido savo kabinetą ir miegamąjį. Visas butas apstatytas padoriais mebliais [baldais], tai ir šituo du kambariu. Bute yra

[74] Maksimilijonas Kalleris (1880–1947) – vyskupas. Nuo 1930 – Varmės vyskupas, 1939 06 10 jam pavesta Klaipėdos prelatūros valdymas.

[75] Antoninas Arata (1883–1948) – arkivyskupas. 1930–1935 m. Vatikano nuncijus Lietuvoje.

keletas naujesnių vyskupų)aveikslų. Senųjų vyskupų – lenkų paveikslus mačiau bažnyčioje ir kapitulos salėje. Kabinete labai daug knygų; tarp jų mačiau keletą ir prancūziškų. Knygos labai įvairios, bet visos pakankamai gražiai įrištos. Daug vokiečių klasikų. Daug vertimų iš svetimų kalbų į vokiškąją. Darė įspūdį, kad biblioteka nupirkta jei ne visa, tai bent didele dalimi iš kurio nors pasauliečio. Vysk. Kalleris gal laiko save liturgikos specialistu. Yra išleidęs, ir tai gražiai (pas Prustettą), maldaknygių su giesmėmis, ir tai gana įvairių. Pats laiko pamaldas labai taisyklingai. Dviem ar trim seserims pasako pamokslą. Pamaldose koplyčioje teko dalyvauti ir mums kaip svečiams. Ne tik liturginius rūbus, bet ir sutaną pritaiko šventės iškilmingumui. (Paprastai nešioja sutaną, eidamas iš namų ir toliau, apsivelka surdutu lig kelių.) [Čia baigiasi arkivyskupo J.Skvirecko kelionės užrašai, rašyti jo paties ranka viename sąsiuvinyje. Priede pridėta kelios ištraukos iš laikraščių, vokiškai nurašytos arkivyskupo.]

IŠTRAUKOS IŠ LAIKRAŠČIŲ [52–54]

„Ermländische Zeitung“ [76]1944.VIII.11 – Nr. 187 (Vertimas M.Kl.R.[77])
Šiaurinėje Nemuno srityje priešas jau šešios dienos tęsia savo prasiveržimo bandymus, panaudodamas gausias tankų pajėgas. Sunkiose šarvuočių kovose puolimus nuolat seka priešpuoliai. Priešų įsiveržimai visur sulaikomi ir dažnai greitai sunaikinami. Priešas savo puolimus veda visoms jėgoms ir patiria didelių nuostolių. Degantis Raseinių miestas yra tarp dviejų kovos linijų. Šioje srityje bolševikai tik per šešias dienas prarado daugiau negu 440 šarvuočių (tankų)...

„Deutsche Allgemeine Zeitung“, 1944.VIII.11 – Nr. 220.
Bolševikų nesiskaitymą su jokiomis priemonėmis parodo jau ir tas faktas, kad jie jau dabar į frontą siunčia lietuvius, kuriuos jie jau užimtose srityse prievarta mobilizavo...

„Ermländische Zeitung“ 1944.VIII. 12/13 – Nr. 188.
Visiškai pasisekęs atkirtis ties Raseiniais. Vilkaviškis vėl atsiimtas... (Pranešimas iš Berlyno 11 August.). Reikšmingiausias paskutinių dienų įvykis Rytų fronte – tai sustabdymas bolševikų antpuolių į šiaurę nuo Nemuno. Jau nuo 4 rugpjūčio Raseinių srityje pagal Dubysą sovietai visu

[76] Originale virš laikraščio pavadinimo yra įrašas: Warmijos vysk. M. Kalleris † 1947.VII.7.
[77] Vertė monsinjoras Klemensas Razminas. Ši teksto dalis spausdinama iš mašinraščio.

smarkumu puolė su didelėmis pėstininkų ar šarvuočių pajėgomis. Daug kur pavykdavo jiem prasilaužti be atodairos panaudojant daugybę žmonių ir tankų. Bet visur jie būdavo su dideliais nuostoliais atmušami. Be to, jie neteko dviejų šarvuotų korpusų ir daugybės žmonių aukų. Taip didelių nuostolių akivaizdoje bolševikai ketvirtadienį jau nebepuolė. Tuo būdu šešias dienas besitęsęs bandymas su didelėmis pajėgomis prasilaužti pirmyn bolševikam nepavyko.

Ne mažiau reikšmingas padėties išlyginimas įvyko kaimyniniame sektoriuje į pietus nuo Nemuno. Čia paskutinių kovų metu bolševikam pavyko įsilaužti į mūsų gynimosi linijas ir paimti Vilkaviškį. Rugpjūčio 9 dienos ryte, po smarkaus artilerijos apšaudymo, prasidėjo mūsų šarvuočių ir šarvuočių pėstininkų priešpuolis. Sovietai savo įsilaužimo srityje buvo sukoncentravę stiprias pajėgas, sutvirtintas gausiomis PAK baterijomis. Nežiūrint to, mūsų karo lėktuvų remiami daliniai po karštų kautynių jau pietų metu pasiekė Vilkaviškio miesto pakraščius. Priešas nors ir atkakliai gynėsi, buvo iš Vilkaviškio išstumtas į rytus...

„Ermländische Zeitung“ 1944,VIII.14 – Nr. 189.

„Tolimesnis įsistiprinimas Rytų fronte“.

...Prie Vilkaviškio sovietai pavakariais vėl pradėjo pulti, bet tik į šiaurę nuo miesto galėjo šiek tiek prasilaužti. Priešpuolis įsilaužimui pašalinti tuojau pat prasidėjo...

Taip pat ir prie Kelmės atskiri bandymai prasilaužti į pietvakarius vedančio kelio kryptimi liko be pasėkų[78]...

Įteikta 1999 m. lapkričio mėn.

[78] Toliau dar yra keletas išrašų iš vokiškų knygų; jų čia nepateikiame.

MEMOIRS OF ARCHBISHOP JUOZAPAS SKVIRECKAS AND THE DIARY OF HIS RETREAT FROM LITHUANIA

Summary

The publication of the archbishop Juozapas Skvireckas' manuscript has a twofold aim. The archbishop started writing down his memoirs on 13 July 1944, recalling his consecration, studies, work in the Kaunas seminary, relationship with bishops Pr. Karevičius and A. Karosas. Later, from 17 July to 3 August 1944 the archbishop kept a diary in which he described his last days in Kaunas and his retreat from Lithuania via Jurbarkas, Pagėgiai, Viešvilė, Tilžė, Karaliaučius, Brausberg, Frauenberg, until Vienna. The publicized diary provides an authentic document to better understand the events of that period.